

Moeten universitaire examens echt mondeling?

Raf Verstegen

1. Een vijftal vrij recente arresten van de Raad van State hebben in (universitaire) onderwijsmiddelen voor enige beroering gezorgd. Het arrest Bracke van 13 mei 1980 was als een eerste steen in onze universitaire examenpoel (1). Het arrest leidt uit de geschiedenis van de wetgeving en uit de openbaarheid van het examen af dat een docent in ieder geval principieel verplicht is een student die er om verzoekt mondeling te ondervragen. Uit de openbaarheid volgt ook dat copijen van schriftelijke examens gedurende 60 dagen na de deliberatie ter inzage van belangstellenden moeten liggen (2). Op 12 mei 1981 volgt het eerste arrest Zoete dat de beslissing van een examencommissie van de Staat in het hoger onderwijs buiten de universiteit vernietigt omdat bij de beoordeling van de afstudeerscriptie, inacht genomen het verschil tussen universitair en niet-universitair-onderwijs, buiten verhouding strenge en daarom kennelijk onredelijke normen werden gehanteerd (3). Wanneer de examencommissie zich niet voegt naar deze uitspraak maar haar beslissing zonder meer herneemt, slaat de Raad van State met de vuist op tafel. Het tweede arrest Zoete van 8 juli 1982 gaat uitvoerig in op de grenzen van de autonomie van de examencommissies. Het onderstreept dat en beschrijft hoe, niettegenstaande een verregaande discretionaire bevoegdheid, beslissingen van een examencommissie vanuit stukken redelijk moeten kunnen worden verantwoord. Het maakt ook ophef door het opleggen van een dwangsom te betalen door de individuele leden van de commissie in het geval dat een nieuwe met het arrest conforme beslissing zou uitblijven (4). Uit het arrest Franssens van 16 oktober 1981 blijkt dat ook tegen de beslissing van een examencommissie van een vrije universiteit beroep open staat bij de Raad van

(1) Enkele oudere arresten in examenaangelegenheden waren onopgemerkt voorbijgegaan omdat ze alle hadden geleid tot een voor de verzoekende student negatieve beslissing. Zo o.m. het arrest Bruwier, nr. 14.271 van 1 oktober 1970, *Arr. R.v.St.*, 1970, 866 (de raad verklaart zich onbevoegd om uitspraak te doen over een beslissing van een examencommissie van een vrije school voor technisch ingenieurs); het arrest Feit, nr. 16.544 van 9 juli 1974, *Arr. R.v.St.*, 1974, 810 (geen beroep bij de rector omwille van de autonomie van de examencommissie); het arrest Le Compte, nr. 18.821 van 7 maart 1978, *Arr. R.v.St.*, 1978, 305, (verzoeker maakt zijn klachten onvoldoende geloofwaardig).

(2) *R.v.St.*, 13 mei 1980, Bracke, nr. 20.324, *Arr. R.v.St.*, 1980, 633; *R.W.*, 1981-82, 484.

(3) *R.v.St.*, 12 mei 1981, Zoete, nr. 21.167, *Arr. R.v.St.*, 1981, 722 en *R.W.*, 1981-82, 254, met uittreksel uit het advies van de auditeur BORRET en noot.

(4) *R.v.St.*, 8 juli 1982, Zoete, nr. 22.466, *R.W.*, 1982-83, 1633. Het Hof van Cassatie is van oordeel dat de vuistslag van de Raad te hard was: een arrest van 23 maart 1984 (niet gepubliceerd) vernietigt o.m. de beslissing om een dwangsom op te leggen.

State (5). Het tot hertoe laatste arrest in deze rij, het arrest De Leye van 13 oktober 1983 komt o.m. terug op het principiële mondeling verloop van universitaire examens en gaat verder in op de bijzondere garanties bij de beoordeling van afstudeerscripties, waar o.m. geschreven beoordelingen worden geëist van de commissarissen of correctoren (6).

Met deze arresten wordt voor de student in examensituaties de deur — opnieuw, zoals verder zal blijken — geopend op een effectieve rechtsbescherming (7). Het valt op dat we hier in sterke mate voor rechterlijke rechtsvinding staan, waarbij de eerste stappen met enig tasten en zoeken gepaard gaan (8). Niet dat de arresten aarzelend geformuleerd zijn, integendeel: er steekt een resolute vaart in, hier en daar zelfs iets voortvarends.

Het lijkt ons wenselijk dat de uitbouw van deze rechtspraak, die wij in haar fundamentele betrachtning bijtreden, zou gebeuren in een kritische samspraak met de praktijk en met de rechtsleer. Wij willen als bijdrage tot deze dialoog de doctrine van het zoëven vermelde arrest Bracke van 13 mei 1980 nader onderzoeken.

(5) R.v.St., 16 oktober 1981, Franssens, nr. 21.467, *Arr. R.v.St.*, 1981, 1438 en *R.W.*, 1981-82, 1139; cf. R. VERSTEGEN, «Beroep tegen examen», *Jura Falconis*, 1982-83, 308-310. Deze stelling lag reeds vervat in het arrest Scheuermann t/ Limburgs Universitair Centrum van 27 juli 1979, nr. 19.776, *Arr. R.v.St.*, 1979, 908; cf. R. VERSTEGEN, «U.I.A. en L.U.C. als autonome openbare universitaire instellingen», *T.B.P.*, 1980, 445. Het arrest Franssens is ook nog belangrijk i.v.m. procedures en termijnen bij het instellen van het beroep; daarover ook R.v.St., 4 november 1980, Eeckman en Valcke, nr. 20.686, *Arr. R.v.St.*, 1980, 1439; R. VERSTEGEN, «Beroep», 312-313.

(6) R.v.St., 13 oktober 1983, De Leye, nr. 23.572, niet gepubliceerd. Volledigheidshalve vermelden we nog het arrest Demey, nr. 22.455 van 3 augustus 1982, *R.W.*, 1982-83, 2391, met noot L. NEELS, «Legaliteitsbeginsel, verontschuldigende theorieën en examencommissies», arrest waarin de beslissing van een examencommissie van de Staat wordt vernietigd omdat de samenstelling daarvan door administratieve nalatigheid, niet reglementair was bekrachtigd; zie reeds R.v.St., 7 februari 1961, Daudalet, nr. 8421, *Arr. r.v.St.*, 1961, 164.

(7) Zo volgen wij een weg waarop andere landen ons sinds lang zijn voorgegaan. Zie bv. voor Nederland: O.A.C. VERPAALEN, *Beroep tegen examen en tentamen. Art. 40 W.U.B.*, Tjeenk Willink, Zwolle 1978; M.J. COHEN, *Studierechten in het wetenschappelijk onderwijs*, Tjeenk Willink, Zwolle 1981; voor Duitsland: H. HUMMEL, *Gerichtsschutz gegen Prüfungsbewertungen, Rechtsweggarantie — Rechtliches Gehör — Beurteilungsspielraum*, Duncker & Humboldt, Berlin 1969, (Schriften zum Öffentlichen Recht. 105); voor Zwitserland: H. PLOTKE, *Probleme des Schulrechts, Prüfungen und Promotionen*, Lang, Bern 1974, (Europäische Hochschulschriften. II. Rechtswissenschaft. 109).

(8) Om eerste stappen gaat het in zover beslissingen van examencommissies in het onderwijs ter sprake komen. Er bestaat een rijke jurisprudentie omtrent examens en examencommissies inzake diverse personeelsaangelegenheden (aanwervings- en bevorderingsexamens, taalexamens, enz.). Deze rechtspraak zal op vele punten ook in onderwijsaangelegenheden soms onverkort, soms geamendeerd kunnen worden toegepast. Men raadplege daarover het rijkgedocumenteerde uittreksel uit het verslag van de auditeur DEBRA bij het arrest Loodts, nr. 19.875 van 30 oktober 1979, *Administration Publique*, M., 1979-80, 31-33.

2. In een historische terugblik stelt het arrest Bracke (9) vast dat schriftelijk examen soms verplicht maar zeker altijd mogelijk geweest is (nr. 3 in het arrest). Minder historisch gestoffeerd is de daaropvolgende affirmatie: *«De mogelijkheid om schriftelijke proeven op te leggen gaat evenwel niet zover dat het examen over een bepaald vak tot schriftelijke proeven kan worden beperkt. De wetgeving op de universitaire examens blijkt immers traditioneel geschreven te zijn vanuit de opvatting dat een universitair examen in beginsel mondeling afgenomen wordt, maar dat aan dat mondeling examen schriftelijke proeven kunnen voorafgaan»* (nr. 4 in het arrest).

Motieven voor deze principiële voorkeur vindt het arrest in het feit dat de vereiste openbaarheid van het examen hier in beginsel geen moeilijkheden oplevert (zelfde nummer). Deze openbaarheid staat ook nu nog als een verplichting in de wet ingeschreven en is bedoeld als bescherming tegen mogelijke subjectieve elementen in de beoordeling (nr. 1 en nr. 6 in het arrest). Een onderwijskundig argument wordt gevonden in een ministeriële verklaring uit 1835: het mondeling examen kan helpen voor wie een schriftelijke vraag niet goed heeft begrepen (nr. 4 in het arrest).

Deze reconstructie van wat voorgesteld wordt als de op de traditie gesteunde wettelijke norm wordt in het arrest geconfronteerd met het nieuwe feit van het groot aantal te ondervragen studenten. Met sterk praetorische rechtsvinding wordt dan een poging gedaan het recht bij de tijd te brengen. Op eigen gezag formuleert het arrest dat rekening houdend met voorgaande gegevens «de verhouding tussen schriftelijke en mondelinge ondervraging als volgt (kan) worden bepaald»:

- a. Een voorafgaande schriftelijke ondervraging kan worden opgelegd. De examencommissie kan goedvinden dat de student die vrede neemt met de voor het schriftelijk examen behaalde punten, geen mondeling examen aflegt. Aan de student die daarom vraagt moet de gelegenheid worden gegeven ook nog mondeling te worden ondervraagd. Het nuttig vrijwaren van dit recht veronderstelt noodzakelijk dat aan de studenten de punten behaald op het schriftelijk examen worden meegedeeld met de bedoeling hen voor te lichten over de wenselijkheid om een mondelinge ondervraging te verzoeken (nr. 5 in het arrest).
- b. Een transpositie van de wettelijk opgelegde openbaarheid van de examens op de schriftelijke proeven leidt tot de regel dat de copijen

(9) Zie voetnoot 2. De auditeur Borret bracht in deze zaak een sterk gedocumenteerd, maar niet gepubliceerd verslag uit, waaraan wij ook schatplichtig zijn.

en de verbetering kunnen worden ingezien na de proclamatie (nr. 6 in het arrest).

1. MONDELING EXAMENS EEN WETTELIJKE PLICHT ?

3. Enkel een schriftelijke proef over een bepaald vak is volgens de Raad van State wettelijk niet aanvaardbaar. Het argument daarvoor in het arrest Bracke is erg omfloerst : «de wetgeving op de universitaire examens *blijkt immers, traditioneel geschreven te zijn vanuit* de opvatting dat een universitair examen in beginsel mondeling afgenomen wordt» (10).

Deze formule is juist maar evasief. Ze is juist omdat de vormgeving van de openbaarheid die traditioneel voor ogen staat deze is van het komen zien en horen (11). Ze is ook juist omdat «traditioneel geschreven vanuit» iets anders is dan «de wet bepaalt dat ...». En dat is wat de wet precies niet doet : *bepalen* dat het examen mondeling moet zijn. De gekozen formulering is evasief omdat ze het arrest toelaat omheen de zojuist gedane vaststelling te lopen. Alvast een belangrijke constatactie : de in het arrest gehanteerde regel staat niet uitdrukkelijk in de wet, zou er hoogstens kunnen worden uit afgeleid (12).

We gaan eerst na of er een verklaring te vinden is waarom de regel niet met evenveel woorden in de wet te lezen is. We onderzoeken daarna wat er moet worden afgeleid uit de bewoordingen van de wet, gelezen in hun historische en in hun actuele context.

4. Tot in de Hollandse tijd nemen de universitaire examens, overeenkomstig een tot in de middeleeuwen teruggaande traditie, de vorm aan van een mondelinge ondervraging tegenover een collegiaal zetelende examencommissie (13). Bij het tot stand komen van de eerste Belgische wet op het hoger onderwijs en de universitaire examens van 27 septem-

(10) Nr. 4 in het arrest, hierboven breder geciteerd onder nr. 2.

(11) Zie verder onder nr. 17.

(12) In een meer recent arrest meent de Raad van State toch zoiets als een tekstargument te vinden in art. 36 van de gecoördineerde wetten op het toekennen van de academische graden, dat spreekt van «examen *afnemen*», uitdrukking die op het mondeling karakter zou wijzen ; R.v.St., 13 oktober 1983, De Leye, nr. 23.572, niet gepubliceerd, nr. 4.1 in het arrest. De derde alinea van dit art. 36 spreekt van «examens en examengedeelten die moeten *afgelegd* worden tegenover de examencommissie». De Franse tekst zegt «les examens *se font*» en «les examens et épreuves *à subir* devant les jurys». Al deze bewoordingen passen historisch inderdaad bij het mondeling examen tegenover een collegiaal zetelende examencommissie (meer daarover onder punt II). Maar het wordt toch wel wat smalletjes als men daaruit een echt argument gaat halen, zoals het arrest De Leye lijkt te doen, voor de stelling dat het examen van de student nu nog moet worden «afgenomen», d.i. mondeling aanhoord.

(13) Cfr. *De universiteit te Leuven, 1425-1975*, Universitaire Pers Leuven (1976), 88-89.

ber 1835 (14) wordt gekozen voor een combinatie van schriftelijk en mondeling examen (15). Elke student legt (meestal enkele dagen) voor het mondeling examen, een schriftelijke proef af. Bij het begin van de mondelinge proef, die in het openbaar verloopt, leest de kandidaat zelf zijn geschreven antwoorden luidop voor (16). De leden van de examencommissie evalueren deze antwoorden op zich (17) en stellen daarna om beurt vragen aan de kandidaat. Het is in het geheel van deze wetgeving duidelijk dat het schriftelijk examen evengoed als het daaropvolgende mondeling examen de gehele examenstof van alle vakken op het programma kan bestrijken (18). De regel is hier wel degelijk: *schriftelijk en ook nog mondeling*.

(14) Belangrijk zijn hier de artt. 52-57, *Pasinomie*, 1835, 298-299 en het uitvoeringsbesluit van 9 februari 1836, Arrêté réglementaire concernant les examens, *Pasin.*, 1836, 21.

(15) Art. 52: «Les examens se font par écrit et oralement»; art. 53: «L'examen par écrit précède l'examen oral», *Pasin.*, 1835, 198-199, de wet van 15 juli 1849 laat deze artikelen voor het essentiële ongewijzigd, *Pasin.*, 1845, 332-333:

(16) K.B., 9 februari 1836, art. 21, 2de lid: «Les réponses sont décachetées et lues publiquement avant l'examen oral». Dat het de student zelf is die zijn antwoorden voorleest, blijkt uit een merkwaardig dicht bij de reglementen aansluitende weergave van het examenverloop in een roman van J.R. SNIEDERS, *Narda, Tafereelen uit 't Studentenleven*, blijkbaar teruggaand op studentenervaring van de auteur die in 1837 voor de examencommissie in Brussel het examen van doctor in de geneeskunde heeft afgelegd. Wij kunnen niet nalaten te citeren: «Den volgende dag, vroeg in den morgen, zitten de juryleden voor de lange tafel in de rotonde van de botanischen tuin. De blonde jongeling van gisteren wordt de eerste opgeroepen; hij zal zijn schriftelijke antwoorden van gisteren voorlezen, en daarna een mondelingsch examen afleggen. Gedurende de lezing is alles doodstil: iedereen luistert naar die vloeiende uitspraak, waarin hij zijn antwoorden met juistheid, grondige kennis en sierlijkheid opgesteld, voorleest. Men hoort een algemeen gemompel van goedkeuring zoodra hij na zijn lezing gaat zitten. Ieder professor zal hem nu zoo lang ondervragen tot dat de zandloper, die daar op de tafel staat, zijn voorraad zand van het ene glas in het andere glas heeft overgeschud.» (ed. Antwerpen, 1925, 245).

Wij danken deze — en ook nog verder opgenomen — verwijzing(en) naar de literatuur aan een boeiende bijdrage van M. DE GOEYSE, «Het studentenleven in het Vlaams verhalend proza. Een inventaris», *Onze Alma Mater*, Driemaandelijks tijdschrift van Vlaamse Leergangen te Leuven, 1982, 291-326, speciaal 294-295. Dit gegeven wordt bevestigd in het Leuvens reglement voor het toekennen van de academische graden van 25 mei 1877, art. 30, *Annuaire de l'Université Catholique de Louvain* 1878, 333; ook nog reglement van 4 juli 1911, art. 46, *Annuaire*, 1912, XCVIII. De belangrijke schriftelijke proeven bij de ingenieurs worden evenwel niet voorgelezen maar beoordeeld door de betrokken docent die zijn kwoteringen aan de commissie overmaakt (reglement 25 mei 1877, art. 43, *Annuaire*, 1878, 340).

(17) Art. 23, K.B. 10 augustus 1849, *Pasin.*, 1849, 398: «Les réponses écrites des récipiendaires sont lues publiquement et appréciées par le jury immédiatement avant l'examen oral». Uit de opeenvolgende reglementen en zeer duidelijk uit het citaat van Snieders in vorige voetnoot blijkt dat deze appreciatie van de afzonderlijke commissieleden niet onmiddellijk publiek wordt gemaakt. Eerst na het mondeling examen trekt de jury zich terug. Er moet in het procesverbaal van de deliberatie afzonderlijk melding worden gemaakt van het resultaat op het schriftelijk en op het mondeling gedeelte: art. 57, W. 27 september 1835; art. 24, K.B. 10 aug. 1849, *Pasin.*, 1849, 399; art. 22-23, K.B. 24 juli 1850, *Pasin.*, 1850, 229; art. 34-35, K.B. 10 juni 1857, *Pasin.*, 1857, 192.

(18) Zie o.m. art. 53 tot 55, W. 27 september 1835; art. 17-22, K.B., 9 februari 1836.

Bij de herziening van de wet op het hoger onderwijs in 1849 worden de uitgangspunten gehandhaafd, met evenwel een essentiële wijziging. De wet van 15 juli 1849, art. 55 laat de commissie toe om geen mondelinge ondervraging te houden als de schriftelijke antwoorden onvoldoende blijken (19). In die gevallen dus toch een exclusief schriftelijk examen. Bij de eerstvolgende herziening in 1857 wordt deze regel evenwel als een vergissing bestempeld en weer afgeschaft (20). Overigens wordt wat de schriftelijke examens betreft het roer (terug) omgegooid.

5. De wet van 1 mei 1857 bepaalt dat *de examens mondeling* zijn, maar bij de inschrijving kan de student vragen dat hem een voorafgaande schriftelijke proef zou worden toegestaan (21).

Het ontwerp van de regering hield het bij schriftelijke en mondelinge examens, maar uit de werkzaamheden van de centrale afdeling kwam een ander voorstel. Het werd onmiddellijk en opnieuw bij de herziening van 1876 in het parlement fel bekampt, met als hoofdargument dat een volwaardige en diepgaande beoordeling niet alleen mondeling mag gebeuren (22). Toch was er een meerderheid om als algemene regel de schriftelijke examens niet te behouden. De argumenten waren hier niet zozeer van onderwijskundige, wel van praktische aard (23). De examenzittijden duurden veel te lang. Sterk benadrukt is het argument van de massale fraude bij de schriftelijke examens (24). Dit kan ver-

(19) Wet van 15 juli 1849, art. 55, laatste lid: «Le jury peut se dispenser de procéder à l'examen oral, si l'examen écrit prouve suffisamment qu'il y a lieu de prononcer l'ajournement ou le rejet».

(20) Verklaring baron d'Anethan, *Ann. Parl.*, Senaat, 1856-57, 224.

(21) Wet van 1 mei 1857, art. 17: «Les examens se font oralement. Néanmoins le récipiendaire, en prenant inscription, peut demander à être examiné par écrit et oralement», *Pasin.*, 1857, 162.

(22) Zie o.m. verklaringen van VERHAEGEN en van de minister van binnenlandse zaken, *Ann. Parl.*, Kamer, 1856-57, 628-629, met een overzicht van de argumenten voor het schriftelijk examen (ook 630-632); Forgeur, *Ann. Parl.*, Senaat, 1856-1857, 212: «l'examen écrit ... non seulement la ressource des timides, mais aussi l'apanage des forts».

(23) Van onderwijskundige aard is wel het argument wat o.m. zeer sterk werd benadrukt vanuit de rechtsfaculteiten, dat de vragen in schriftelijke examens verworpen zijn tot typevragen; zie voetnoot 27 en 153.

(24) Zie een overzicht van de argumenten tegen het schriftelijke examen bij de verslaggever DE THEUX, *Ann. Parl.*, Kamer, 1856-57, 628; ook 629-632; baron d'Anethan, *Ann. Parl.*, Senaat, 1856-57, 224, 229-320; enz.

De parlementaire debatten geven fraaie illustraties van de — ook tot op vandaag — nooit aflatende vindingrijkheid van de student. «Mais il y a un autre genre de fraude (...) c'est celle qu'emploient les élèves, et qu'il est impossible de prévenir, tant leur esprit est ingénieux sous ce rapport. Ainsi ils ont de petits cahiers écrits d'une écriture microscopique et qui entrent dans leur poche; c'est tout un traité. Il suffit que l'examinatur ait tourné le dos pour que ce traité passe dans le papier sur lequel on écrit et l'on copie. Il y a une autre invention, qui existe à écrire le traité sur les bandelettes que l'on roule autour du bras, depuis l'épaule

wondering wekken als men ziet met hoeveel voorzorgen het organiseren van de schriftelijke examens reglementair wordt omgeven: toevallige en gespreide plaatsing van de kandidaten, toezicht van de commissieleden, geen boeken of aantekeningen, lottrekking over de vragen, geparafeerd antwoordpapier, bewaren van de copijen onder verzegelde omslag, enz. (25).

De uitlatingen over massale fraude moeten wellicht worden genuanceerd. Verklaringen voor het toch voorkomen van fraude zouden kunnen te vinden zijn in een gebrek aan effectief toezicht (26), in het feit dat de schriftelijke examens zijn vastgelopen in makkelijk te memoriseren schematische 'examenvragen' waaraan men zich kan verwachten (27). Veel moeilijkheden, zowel organisatorisch als inhoudelijk, houden verband met het feit dat geëxamineerd wordt door staatscommissies (28) waarin studenten en examinatoren grotendeels vreemden voor elkaar zijn, en de professoren gedegradeerd zijn tot repetitoren ten behoeve van de examens voor de staatscommissie (29).

6. Komen we ten slotte bij de wet van 20 mei 1876. Deze wet rept met geen woord over de vraag of de examens mondeling of schriftelijk, of in beide vormen moeten worden afgenomen. Het oorspronkelijke wetsontwerp hield het bij het regime van de wet van 1857: verplicht mondeling, op verzoek van de student ook schriftelijk (30). In het voorstel van de centrale afdeling wordt deze bepaling evenwel geschrapt. Waarom?

jusqu'au poignet. Une autre fraude qui n'est pas inconnue à d'autres membres de la Chambre, c'est l'usage de ce qu'on appelle, à ce qu'il semble, le gilet d'examen. C'est un vêtement qui a à l'intérieur, le long de la poitrine, des poches longitudinales, dans lesquelles peuvent entrer trois ou quatre traités manuscrits sur les matières de l'examen. L'élève arrive véritablement cuirassé de science», Devaux, *Ann. Parl.*, Kamer, 1856-57, 632.

(25) Zie de examenreglementen geciteerd onder nr. 42; bv. de artikelen 16-19, K.B. 9 februari 1836.

(26) Zie o.m. verklaring van de minister van binnenlandse zaken, *Ann. Parl.*, Kamer, 1856-57, 629.

(27) Memorie van toelichting bij de wet van 20 mei 1876, *Parl. St.*, Kamer, 1874-75, 130-131; baron d'Anethan verwijzend naar de standpunten van de universiteiten. *Ann. Parl.*, Senaat, 1856-57, 229-230.

(28) Zie hierna nr. 6, speciaal voetnoot 31.

(29) «Le mal, c'est le jury lui-même tel qu'on l'a compris (...) Les élèves avaient l'œil fixé beaucoup plus sur les examinateurs que sur les professeurs. Le professeur dans ce système, n'était plus que le répétiteur de l'examineur. Le corps professoral a été annulé ou du moins subalternisé au profit du jury d'examen», Verklaring Dechamps, *Ann. Parl.*, Kamer, 1856-57, 452.

(30) *Parl. St.*, Kamer, 1874-75, 128-129.

O.ï. is deze ommekeer, die niet expliciet i.v.m. dit artikel wordt toegelicht, het gevolg van het revolutionaire voorstel van Frère-Orban, dat de grondslagen van onze wetgeving op het toekennen van de academische graden heeft gewijzigd en vervangen door een nieuw uitgangspunt dat deze wetten tot op vandaag blijft beheersen. Tot dan toe worden alle examens afgenomen door een examencommissie van de Staat, aanvankelijk centraal te Brussel georganiseerd, vanaf 1849 onder de vorm van gemengde commissies, bestaande uit evenveel professoren van de vrije als van de rijksuniversiteiten en die in de universiteiten zelf zeten (31).

In een historische tussenkomen stelt Frère-Orban op 25 februari 1876 voor om vertrouwen te geven aan de universiteiten en voortaan de diploma's te laten afleveren door de universiteiten zelf (32). Zijn voorstel wordt geamendeerd overgenomen in het verslag van de centrale afdeling van 21 maart 1876 en ligt zo aan de basis van de wet van 1876 en van alle latere wetten in deze materie. De examens verlopen sindsdien voor universitaire commissies. De universiteiten zelf verlenen de diploma's waaraan wettelijke gevolgen worden verbonden na controle door een officiële bekrachtigingscommissie (33).

7. De examenvorm daarin? Overeenkomstig de fundamentele optie van de wet wordt deze vraag aan de universiteiten zelf overgelaten, of ten minste niet langer in de wet vastgelegd. Voortaan moet voor elke universiteit, binnen de perken van haar eigen statuut, een examenreglement worden opgesteld, waarin de modaliteiten en het verloop van de examens worden vastgelegd. Deze consequentie wordt niet onmiddellijk door alle parlementairen ingezien. Volksvertegenwoordiger Jottrand vraagt zich verontrust af hoe de examens nu moeten: mondeling

(31) Zie voor een korte beschrijving van deze evolutie: P. KLUYSKENS, «De wet van 20 mei 1876. De universiteit kent voortaan zelf de academische graden toe»; *Hoofdmomenten uit de ontwikkeling van de Gentse Rijksuniversiteit*, Gent, 1967; *De universiteit te Leuven, 1425-1975*, Universitaire Pers Leuven, 1976, 265-269.

(32) *Ann. Parl.*, Kamer, 1875-1876, 541 vlg. en *Pasin.*, 1876, 278-285. Tijdens de voorbereiding van de wet van 1 mei 1857 werd reeds een gelijkaardig voorstel geformuleerd door de heer Orts, dat nog geen meerderheid kon halen, *Ann. Parl.*, Kamer, 1856-57, 455-457. De bezwaren van toen klinken ook nog door in de debatten van 1876 en 1890: men kan en mag aan particulieren geen deel geven in de uitoefening van de openbare macht, *Ann. Parl.*, Kamer, 1856-57, 610. In 1876 en 1890 wordt ontkend dat het systeem van de universitaire examencommissies en de bekrachtigingscommissie daarop neer komt (zie bv. verslag van de centrale afdeling, *Parl. St.*, Kamer, 1887-88, 55-57). Thans lijkt de Raad van State deze gegevens anders te interpreteren: vrije instellingen treden op als administratieve overheden bij het verlenen van wettelijke diploma's; zie hoger nr. 1, met voetnoot 5. Deze problematiek zou een apart onderzoek verdienen.

(33) Cfr. huidige artt. 37-50, gecoördineerde wetten op het toekennen van de academische graden.

of schriftelijk. Hij vindt de wet op dit punt «d'un laconisme désespérant» en krijgt niet rechtstreeks een antwoord op deze vraag (34). Maar op de vraag hoe het zit met het intern reglement van de examens antwoordt Delcour dat elke universiteit binnen de perken van de wet, de examenvorm en -modaliteiten (le mode des examens) zelf zal regelen (35). In antwoord op een vraag van senator Van Schoor naar de preciese samenstelling van de examencommissies, geeft de minister een uitvoeriger antwoord dat we omwille van zijn uitzonderlijk belang in extenso citeren: «Voici, messieurs, la solution que doit recevoir la question posée par l'honorable sénateur. Pour les universités de l'Etat, il faut un règlement général, après que le conseil académique aura été consulté. Les examens auront lieu conformément à ce règlement.

Quant aux examens devant les universités libres, le gouvernement n'aura pas à intervenir; les universités libres régleront elles-mêmes l'époque et les modes des examens, en se conformant aux dispositions de la loi; elles détermineront toujours conformément à la loi s'il sera établi une ou deux épreuves pour l'examen. (...).

Pourquoi ne pas laisser une certaine liberté à ces établissements? Dès que les examens se font avec les garanties prescrites par la loi, qu'ils portent sur toutes les matières du programme, qu'ils sont sérieux et subis sous les yeux du public, l'Etat et la science ne rencontrent-ils pas toute garantie?» (36).

Het arrest Bracke — ook het bijgaand verslag van de auditeur — heeft deze verklaring, meteen een verklaring voor het stilzwijgen van de wet, over het hoofd gezien en is daardoor o.i. gedeeltelijk op een verkeerd spoor gekomen. In 1876 verdwijnt uit de wet het voorschrift dat de examens mondeling worden afgelegd (37), bepalingen i.v.m. de duur van de examens en het verloop van de mondelinge en de schriftelijke examens (38), de verplichting om een graad van verdienste toe te kennen (39). Over deze vragen wordt niet langer in het parlement beslist maar in de universiteiten zelf. Voor de rijksuniversiteiten wordt dit bevestigd in de summiere examenreglementen die door de Koning worden opgemaakt (40). Alleen in de examenreglementen voor de commis-

(34) *Ann. Parl.*, Kamer, 1875-76, 792.

(35) *Pasin.*, 1876, 297.

(36) *Pasin.*, 1876, 293.

(37) Verwijzingen in nr. 6.

(38) Art. 53-55, W. 27 september 1835, *Pasin.*, 1835, 298-9; gewijzigd door art. 53 en 55, W. 15 juli 1849, *Pasin.*, 1849, 352; art. 18 en 19, W. 1 mei 1857, *Pasin.*, 1857, 164.

(39) Art. 57, W. 27 september 1835 en art. 21, W. mei 1857. Tijdens de herziening van deze wetgeving in 1857 werd tevergeefs gepoogd deze bepaling te schrappen; *Ann. Parl.*, Kamer, 1856-57, 642-647. Na 1876 duiken voorschriften hieromtrent op in de universitaire examenreglementen.

(40) Thans art. 10, K.B. 23 oktober 1967, houdende het algemeen reglement voor de rijksu-

sies van de Staat worden deze aangelegenheden nog bij koninklijk besluit geregeld (41). Dat de wet van 1876 zich niet uitspreekt over een mondelinge of schriftelijke examenvorm is geen toeval. Het stilzwijgen van de wetgever is gegrond op de door de minister ook expliciet verwoorde autonomie van de universiteiten in examenaangelegenheden. De wetgeving is op dit uitgangspunt nooit teruggekomen. Wij vinden in de tekst van de wet zelf geen grondslag voor de stelling van het arrest Bracke dat het examen over een bepaald vak niet tot een schriftelijke proef zou kunnen worden beperkt.

II. DE VERSCHROMPELING VAN HET COLLEGIAAL EXAMINEREN

8. De wet van 20 mei 1876 schuift het vaststellen van de modaliteiten van het examenverloop toe naar de universiteiten en de universitaire examenreglementen. We zullen verder in de reglementen nagaan hoe de evolutie i.v.m. mondeling of schriftelijk examineren is verlopen. Voorafgaandelijk willen we nog een merkwaardige ontwikkeling schetsen die zich essentieel buiten de reglementen om heeft voorgedaan, maar niettemin voor een totaal ander examenbeeld zorgt. Wie de huidige teksten vanuit de traditie wil interpreteren mag niet uit het oog verliezen dat examens in de 19de eeuw werden afgelegd voor een collegiaal zetelende examencommissie op vandaag in de regel voor een individueel docent.

9. Uit het oudste reglement van 9 februari 1836 betreffende de examens, komt een beeld naar voor dat in de latere reglementen voor het essentiële behouden blijft. Eerst in de laatste decennia zijn in de reglementen de sporen terug te vinden van een ingrijpende evolutie die zich a.h.w. onderhuids heeft voltrokken.

Het gaat er, vertrekkend vanuit het reglement van 9 februari 1836 ongeveer als volgt aan toe (42). De commissieleden komen bijeen op de dag van de opening van de zittijd, 's morgens om 9 uur. Zij kiezen een voorzitter, leggen de eed af en nemen schikkingen voor het examenver-

niversiteiten; voorheen o.m. art. 9, K.B. 2 oktober 1876; art. 8, K.B. 5 oktober 1890, enz.; cf. verder onder nr. 25.

(41) Zie bv. art. 12 (mondeling of schriftelijk), art. 13-14 (verloop van de examens, graad van verdienste) K.B. 13 oktober 1890, *Pasin.*, 1890, 392; verder nr. 25.

(42) Het globale beeld blijft zeer lang ongewijzigd, maar op onderdelen steekt er wel een zekere beweging in de reglementen. Wie details zoekt zal de teksten zelf consulteren. Er zijn als reglementen tot aan de wet van 20 mei 1876 het hier als leidraad gevolgde K.B. van 9 februari 1836, *Pasin.*, 1836, 21; verder het K.B. van 10 augustus 1849, *Pasin.*, 1849, 596; K.B. 24 juli 1850, *Pasin.*, 1850, 227 en het K.B. 10 juni 1857, *Pasin.*, 1857, 188. Referenties naar de latere reglementen vindt men verder onder nr. 25, voetnoot 120.

loop (artt. 12-15). Zij zullen voortaan minstens tweemaal daags vergaderen, de zondagen uitgezonderd (art. 15). Op de dagen van de schriftelijke examens komen de commissieleden onmiddellijk voordien samen om de vragen vast te stellen (art. 17). Dit is een constante (43). De commissieleden houden zorgvuldig toezicht tijdens de duur van het schriftelijk examen (art. 18) (44).

Het verloop van het mondeling examen staat onder toezicht van de voorzitter (art. 22). De sessie begint met de lezing van de schriftelijke antwoorden, die onmiddellijk door de commissieleden worden geëvalueerd (45). De voorzitter verleent daarna het woord aan de verschillende examinatoren (46), die om beurten de student ondervragen (47). Onmiddellijk na elk mondeling examen trekt de examencommissie zich terug om te delibereren (48). De commissieleden stemmen luidop. Er wordt een verslag opgemaakt waarvan onmiddellijk nadien in openbare zitting lezing wordt gegeven (art. 23).

10. Er is in de loop der jaren een verschuiving gebeurd. Men gaat van ten aanhore van eenieder door een examinator, veelal docent van het

(43) Wet van 27 september 1835, art. 54; Regl. 1849, art. 18; Regl. 1850, art. 17: «L'attention des jurys est spécialement appelée sur la nécessité de ne point fatiguer les élèves par des questions trop nombreuses ou trop étendues et de mettre en conséquence les questions, sous ces deux rapports en harmonie avec le temps de l'examen. A cette fin, chaque question écrite sera l'objet d'une appréciation particulière de la part de tous les membres du jury»; Regl. 1857, art. 29: de vragen worden per vak voorbereid door twee commissieleden elk van een verschillende universiteit, maar door alle leden beoordeeld; Regl. Gent, art. 9, M.B. 12 oktober 1890, *Pasin.*, 1890, 388.

(44) In 1849 is het toezicht aan twee leden opgedragen (art. 20).

(45) Zie hierboven nr. 4.

(46) Deze vermelding vindt men eerst na 1876 in de reglementen voor de staatscommissies: art. 2, eerste lid van het K.B. van 2 oktober 1876: «Le président du jury veille à l'exécution de la loi et à la régularité de l'examen: il a la police de la séance; il accorde la parole aux divers examinateurs»; zelfde tekst in art. 3, eerste lid, K.B. 15 oktober 1890, en art. 3, eerste lid, K.B. 27 december 1930; zie nog nr. 11 en nr. 30.

(47) In het systeem van de gemengde commissies van de wet van 1849 (zie hierboven nr. 6) worden de studenten bij voorkeur ondervraagd door de eigen professoren in de commissie, maar de andere professoren moeten in het geheel van het examen tussenkomen: Regl. 1849, art. 22 en Regl. 1857, art. 34. Volgens sommige klachten in het parlement, door anderen heftig bestreden, zou dit soms aanleiding hebben gegeven tot het maken van afspraakjes binnen de examencommissies of andersom, tot het uitvechten van twisten op de rug van de student; zie o.m. verklaring van Frère-Orban: «collision ou collusion» en het verweer van NIJPELS; *Pasin.*, 1876, 279.

(48) Dit «terugtrekken» kan er ook in bestaan dat de toehoorders uit de zaal gezet worden, zoals blijkt uit de roman van Flor HEUVELMANS, *Jan Blokker. Schetsen uit het studentenleven*, Leuven s.d. Dit ontlokte er aan de wachtende hoofdfiguur «eene zotte opmerking»: «Ik vergeleek het exaam bij het assisenhof: een enkel verschil onderscheidde ik tussen beide: voor de beraadslaging zet men in het gerechtshof den jury buiten en in het examen vliegen de toeschouwers aan de deur, dat is alles» (blz. 64).

vak, gestelde vragen, maar door alle leden beoordeelde antwoorden, naar examens met afzonderlijk zittende (zetelende) examinatoren. Wanneer deze ontwikkeling zich precies heeft voorgedaan konden we niet nauwkeurig achterhalen. We beschikken wel over enkele aanduidingen.

In de reeds geciteerde roman van A. Snieders wordt beschreven hoe de kandidaat na de ondervraging door de voorzitter, zijn stoel verschuift om recht tegenover de volgende examinerator te gaan plaats nemen (49). Ook bij Flor Heuvelmans wordt dit vermeld: «Ik stond op, gevolgd door den mammoth (= pedel) die mijn glas water droeg en ging vol hoop en moed voor den tweeden ondervrager zitten» (50). Deze beschrijvingen zijn te situeren respectievelijk in 1837 voor de staatscommissie en in 1879 voor een Leuvense examencommissie (51).

Wij hebben persoonlijk in 1960 te Leuven nog examen afgelegd (kandidatuur wijsbegeerte en letteren), alle examens op twee opeenvolgende dagen, meerdere examinatoren op enige afstand van elkaar in een grote zaal, achter in U-vorm opgestelde groene tafels, terwijl de examinandi van examinerator naar examinerator gingen. Het vorige stadium waar elke examinerator over zijn vak ondervroeg terwijl allen meeluisterden lag in de vormgeving van het examen duidelijk niet ver af. Uit andere passages in de literatuur kan men zien dat deze ontwikkeling minstens rond de eeuwwisseling zoniet al vroeger was ingezet (52). Deze evolutie

(49) R. SNIEDERS, *Narda. Tafereelen uit het studentenleven*, 1ste deel, Antwerpen, 1925, 246.

(50) F. HEUVELMANS, *Jan Blokker. Schetsen uit het studentenleven*, Leuven, z.d., blz. 66.

(51) Cfr. voor SNIEDERS, hoger voetnoot 16; voor HEUVELMANS, *Jan Blokker*, blz. 62.

(52) Het studentendagboek van J. DE COCK, *Ons Leven, Bladzijden uit het dagboek van een schacht*, Leuven, 1907, waarin het examengebeuren te situeren is te Leuven rond 1899-1903 (cf. M. DE GOEYSE, «Het studentenleven», 300-301) spreekt slechts van één ondervrager: «... de martelstoel innemen vóór de groene tafel en de gebilde of brillose ondervrager aan den overkant is in staat om het kwalijk te nemen wanneer het sukkelding dat hij een kwartier lang mag pijnigen, zich niet zoo straf toont in zijn vak als hij zelf» (blz. 83-84); zie ook blz. 85, waaruit blijkt dat over vele vakken op een dag werd ondervraagd. F. VAN HAVERBEKE, *De jacht naar het geluk*, Tielt, z.d., heeft het over «een automatisch weg en weer gestoot en geslenter van acht tot twaalf» (blz. 145), «deuren van gehoorzalen die piepend open en toegaan en waaruit studenten komen op de toppen van de teenen en waarin studenten gaan op de toppen van de teenen, zenuwachtig de tanden opeen en bloot» (blz. 144), «den ondervrager» (blz. 145). Ook hier (te situeren rond 1905-1911 in Gent; DE GOEYSE, 306) is geen sprake meer van meeluisteren of een schare van ondervragers. Van Professor em. F. Collin van de Leuvense universiteit vernamen wij dat toen hij in 1919 examen aflegde hij er ondervraagd werd door afzonderlijke examinatoren, met meerderen in een lokaal gezeten. Alleen voor het doctoraat was het collectief gebeuren nog bewaard. In het boek van J. LIBENS, *Staf Stappers Student*, 2de druk, z.d. (student rechten en notariaat te Leuven tussen 1939 en 1947; DE GOEYSE, 317) is er geen twijfel mogelijk. De student komt buiten adem kwart over acht toe, er is nog niemand. Om kwart na negen «komt de grijze

houdt ongetwijfeld verband met het groeiend aantal studenten en de tijdrovende bezigheid voor de professoren om naar de ondervraging door een collega te luisteren.

11. Wij hebben deze evolutie slechts zeer laat in de reglementen kunnen terugvinden voor een deel bij gebrek aan documentatie (53). In het reglement van de staatscommissie staat de vermelding dat de voorzitter aan de examinatoren het woord verleent nog in het reglement van 1930, niet meer in dat van 1970 (54). Een aanduiding wellicht, die ook kan helpen bij het dateren van de geschetste evolutie is de bepaling over het ogenblik van de deliberatie. Van 1835 tot 1857 zeggen de reglementen dat gedelibereerd wordt onmiddellijk na elk mondeling examen (55). Dit wordt in de literatuur bevestigd (56). In 1890 bevat het Gentse reglement nog dezelfde bepaling (57). Het Leuvense reglement van 1877 zegt alleen dat nog dezelfde dag moet worden gedelibereerd en dat alle professoren aanwezig moeten zijn (58). Een aanduiding dat ze niet meer noodzakelijk tegelijkertijd ondervragen (59) ?

12. Meer dan alleen historische belangstelling inspireerde tot het maken van bovenstaande schets, die twee vaststellingen toelaat.

professor van Metaphysica aangewaggeld» en onmiddellijk duiken zeven studenten op die zullen voorgaan (blz. 54); «telkenmale als er iemand buitendrentelt schieten ze met vier, vijf naar hem toe. Zeg wat heeft hij gevraagd» (blz. 55); «middelerwijl hebben de andere professoren tijd gevonden om naar hier af te zakken. Ik vlieg van Pontius naar Pilatus. Af en toe ga ik wat lucht scheppen op het pleintje. In een recordtempo leg ik tien examens af» (blz. 56-57; de deliberatie volgt voor de groep aan het eind van de voormiddag (?) of van de dag (blz. 59).

(53) Voor de rijksuniversiteit Gent hebben wij niets tussen het reglement van 1890 en dat van 1973, voor Leuven gaat het van het reglement van 1912 naar dat van 1975; verwijzingen zie voetnoten 87-89 en 125.

(54) art. 3, 1e lid, K.B. 27 december 1930, *Pasin.*, 1930, 911; art. 6, 1e lid, K.B. 12 juni 1970, *B.S.*, 1 augustus 1970.

(55) Regl. 1835, art. 23; Regl. 1849, art. 24; Regl. 1857, art. 35 (verwijzingen in voetnoot 42).

(56) Zie bv. F. HEUVELMANS, *Jan Blokker*, 64 en 67.

(57) Art. 17, M.B., 12 oktober 1890, *Pasin.*, 1890, 387.

(58) Art. 31, Règlement organique pour la collation des grades académiques, *Annuaire de l'université Catholique de Louvain*, 1878, 333. In 1912 wordt gezegd dat de deliberatie dezelfde dag plaats vindt, op een bij de aanvang van de zitting vastgesteld uur (art. 47, *Annuaire*, 1912, XCVIII).

(59) Zie nochtans art. 46 in het Leuvense reglement van 1912, dat nog altijd voorschrijft dat de geschreven antwoorden door de kandidaat worden voorgelezen en onmiddellijk door de commissie beoordeeld. Interessant is wel dat het reglement voor de Speciale Scholen (ingenieurs) de examinatoren uitdrukkelijk toelaat afzonderlijk te ondervragen; zie art. 43 en 45 van het algemeen examenreglement van 1878; bijzonder reglement van 1872, § III, *Examens*, *Annuaire*, 1872, 214 en van 1879, § IV, *Annuaire*, 1879, 369.

De oude voorkeur voor het mondeling examen is structureel verbonden met het collegiaal zetelen van de commissieleden. Examen afleggen betekent uiteindelijk altijd ook verschijnen vóór de verzamelde commissieleden en mondeling antwoorden op mondeling gestelde vragen die in principe op de hele examenstof betrekking kunnen hebben. Zolang dit waar is past de regel dat de examinandus mag vragen om naast mondeling ook schriftelijk te worden ondervraagd. Het schriftelijk examen kan hem bijkomend worden toegestaan, maar hij wordt niet ontslagen van de verplichting om persoonlijk voor de examencommissie te verschijnen (60). Er blijkt in dit systeem weinig plaats te zijn voor helemaal schriftelijke examengedeelten die zouden worden afgezonderd van de mondeling eindfase.

Deze diepgewortelde prioriteit van het mondeling examen wordt niet zomaar verlaten wanneer men in de praktijk overgaat naar mondelinge ondervragingen door de individuele docenten. Dit traditionele gegeven ondergaat wel belangrijke inhoudelijke wijzigingen. De bespreking van de examenreglementen van de R.U. Gent en van de examencommissies van de Staat zullen ons toelaten hierop nader in te gaan (61).

13. Een tweede vaststelling of misschien eerder een bedenking luidt als volgt. Vanuit het oogpunt van de rechtsbescherming van de student bij mondelinge examens is hier onherstelbare schade toegebracht aan het examensysteem. Het collegiaal examineren bood garanties die nu, zoals verder wordt toegelicht bij schriftelijke examens weer kunnen worden opgenomen (62). In het huidige mondelinge examen is er van collegiaal toezicht eigenlijk geen sprake meer en daaraan is ook zo goed als niet te verhelpen.

Het huidige examenreglement van de R.U.G. van 1973 geeft in art. 11 aan de student het recht om te bekomen dat een of twee leden van de examencommissie aanwezig zouden zijn bij zijn ondervraging door een bepaalde docent. De Raad van State haalt deze regel tweemaal aan alsof het om een recht gaat dat aan elke student toekomt, ongeacht of een dergelijke bepaling nu in het reglement van zijn universiteit voorkomt of niet (63). Bij analogie wordt deze regel ook uitgebreid tot de beoordeling van schriftelijke proeven (64). Dit zou er kunnen op wijzen dat de Raad van State het collegiaal karakter van de eigenlijke examen-

(60) Zie nog over het schriftelijke examen op verzoek van de student, verder nr. 27.

(61) Zie verder nrs. 19 en 29-30.

(62) Zie nr. 20.

(63) Nr. 2 in het arrest Bracke (voetnoot 2). Nr. 4.4.2 in het arrest De Leye (voetnoot 6).

(64) Nr. 2 in het arrest Bracke. In een uitgewerkte procedure voor rechtsbescherming in examensituaties kan hier een controle achteraf gebeuren; zie onder nr. 20.

beoordeling beschouwt als een traditioneel beginsel van behoorlijk examineren (65), dat in principe geldig is en blijft ook al is het niet uitdrukkelijk in een wettekst vastgelegd (66). Het is naar onze mening verwant met de wettelijke regel van de openbaarheid, maar het valt er niet mee samen (67). Verder wordt er op gewezen hoe deze collegiale beoordeling een eigen functie heeft t.a.v. de rechtsbescherming (68). In het licht daarvan zien ook wij reden om van een algemeen beginsel te spreken, daarbij wel de vraag stellend of dit middel, gezien de afhankelijke en hoe dan ook onzekere positie van de student die moet vragen, wel ooit veel nut kan hebben.

III. OPENBAAR EN DUS MONDELING ?

14. De autonomie in examenaangelegenheden die de wet van 20 mei toekent aan de universiteiten is geen blanco volmacht. De wet legt het programma vast van de leerstof waarover moet worden geëxamineerd (69). Wat het examenverloop betreft is er vooral het voorschrift dat de examens openbaar moeten worden afgenomen (70).

In zijn formulering sloot dit voorschrift oorspronkelijk aan bij het mondeling examen. Dit blijkt zeer duidelijk uit de wet van 27 september 1835, waarvan het art. 52 zegt : «Les examens se font par écrit et oralement», terwijl art. 56 van diezelfde wet bepaalt : «Tout examen

(65) Over dit begrip, nr. 23 en 38.

(66) Zie volgende interpretatie in een commissieverslag *Parl. St.*, Senaat, 1963-64, nr. 184, blz. 2 : «Ten aanzien van de bevoegdheid der leden van de examencommissies werd erkend dat de beraadslagende en beslissende examencommissie uitsluitend en collegiaal bevoegd is zich uit te spreken over het resultaat van het examen of van het examengedeelte, terwijl geen enkel lid van die examencommissie, hoe dan ook en om welke reden ook, kan vooruitlopen op de beslissing die dient te worden genomen».

(67) Een beperkte collegiale beoordeling van de antwoorden is de facto ook te onderscheiden maar principieel toch niet helemaal te scheiden van de collegiale beraadslaging die in de meeste examenreglementen bewaard is gebleven. Interessante maar toch wel wat vlugge beschouwingen daarover in het arrest De Leye (voetnoot 6), naar aanleiding van de noodzaak voor de hele commissie om zich het oordeel van het leescomité eigen te maken (nr. 5, speciaal 5.3 in het arrest).

(68) Zie nr. 20.

(69) De bij regentsbesluit van 31 december 1949 gecoördineerde wetten op het toekennen van de academische graden en het programma van de universitaire examens (B.S. 1 maart 1950) zijn op dit punt tegen het eind van de jaren 60 bijna volledig herschreven bij koninklijk besluit ; daarover P. DE VISSCHER, «La mission légale de la Commission permanente des grades académiques et des examens universitaires», *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, Cl. Lettres & Sc. Mor. et Pol.*, 5e série, t. 53, blz. 276-289.

(70) Art. 36, 4e lid, van de gecoördineerde wetten op het toekennen van de academische graden bepaalt nog dat niemand zich in de loop van éénzelfde studiejaar meer dan tweemaal voor dezelfde examens of examengedeelten mag aanmelden (art. 36, zoals gew., W. 21 maart 1964, art. 3).

oral est public; il est annoncé trois jours au moins d'avance dans le *Moniteur*» (71). Dit mag niet misleiden. De organisatie van de schriftelijke examens moet inderdaad traditioneel niet publiek gebeuren. Er zijn afzonderlijke garanties voor een normaal verloop van de eerste fase van het schriftelijk examen (72). Toch deelt ook elk schriftelijk examen wezenlijk in de openbaarheid van het mondeling examen. De examinatoren lezen niet zelf de copijen. De antwoorden worden bij het begin van de mondelinge ondervraging in het openbaar voorgelezen (73). Zo kunnen aanwezigen zich een mening vormen over de waarde van de antwoorden.

De regel van de openbaarheid van de examens komt in art. 12 van de wet van 20 mei 1876 voor in een algemene formulering, los nu van de verwijzing naar de mondelinge examenvorm: «Tous les examens se font publiquement et sont annoncés au moins huit jours d'avance, dans le *Moniteur* Belge et dans un journal de la localité où siège l'université» (74).

De kern van deze formule is tot in de vigerende wetgeving bewaard gebleven: «Al de examens en examengedeelten worden in het openbaar afgenomen en worden ten minste acht dagen op voorhand aangekondigd» (75).

15. De Raad van State leidt uit het vasthouden aan de regel van de openbaarheid ook het voortbestaan af van een principiële verplichting om mondeling te examineren. Deze stellingname is onderliggend in het arrest Bracke en wordt in het latere arrest De Leye aldus verwoord: «Het in artikel 36, eerste lid, van voormelde gecoördineerde wetten verwoorde beginsel dat 'al de examens en examengedeelten' in het openbaar worden afgenomen, onderstelt dat alle proeven, verhandeling inbegrepen, mondeling gebeuren. Zowel de uitdrukking 'examen afnemen' als de verplichting van openbaarheid wijzen daarop» (76).

(71) *Pasin.*, 1835, 298-299; in art. 20 van de wet van 1 mei 1857 wordt het: «Tout examen oral est public; il est annoncé dans le *Moniteur*. Le récipiendaire n'est pas tenu de comparaître, s'il n'a été prévenu en personne ou par la voie du *Moniteur*», *Pasin.*, 1857, 163.

(72) Zie hoger nr. 5.

(73) Zie hoger nr. 4.

(74) In art. 30 van de wet van 10 april 1890 wordt het: «Tous les examens et épreuves...»; zo ook art. 22, W. 21 mei 1929, *Pasin.*, 1929, 433.

(75) Art. 36, 1ste alinea, gecoörd. wetten op het toekennen van de academische graden, zoals gew. door art. 3, W. 21 maart 1964 (*B.S.*, 9 april 1964).

(76) R.v.St., 13 oktober 1983, De Leye, nr. 23.572, niet gepubliceerd, nr. 4.1 in het arrest; zie voor het argument gehaald uit het «afnemen» reeds voetnoot 12.

Dat de openbaarheid het mondeling karakter impliceert («wijst op») wordt in deze overweging geaffirmeerd, niet geargumenteed. Vanuit het arrest Bracke is de gedachtengang wel te reconstrueren. Daar wordt de openbaarheid van het examen vergeleken met de openbaarheid van de justitie. Wat aan het publiek wordt toegestaan is: zien en horen en desgevallend kritiek uitoefenen, maar dit alleen achteraf (nr. 6 in het arrest). Anderzijds is volgens het arrest de reden van de principiële voorkeur voor het mondeling examen blijkbaar het feit dat de waarborg van de openbaarheid ervan geen moeilijkheden oplevert (nr. 4 in het arrest). In die zin allicht wijst het beginsel van de openbaarheid op het mondeling karakter.

Hoever nu leidt ons dit wijzen? De wet heeft welbewust de *uitdrukkelijke* verwijzing naar het mondeling of schriftelijk karakter van het examen weggelaten. Kan de regel van de openbaarheid beschouwd worden als een *onrechtstreekse* bevestiging van de *noodzaak* om de traditionele examenvorm, d.i. -altijd ook mondeling, te behouden?

16. Dat de examens in het openbaar worden afgenomen is op vandaag veelal op een stijfiguur gaan gelijken. Dit is in de 19de eeuw zeker niet het geval. Grote aandacht wordt besteed aan de publieke aankondiging van het examen in het Staatsblad en in de kranten (77). Deze aankondiging aan het brede publiek wordt doorheen de geschiedenis als essentieel beschouwd, ook wanneer de aankondiging in het Staatsblad zijn functie t.a.v. de examinandi heeft verloren omdat deze ofwel persoonlijk, ofwel ad valvas, of op beide wijzen tegelijk worden verwittigd (78). Eerst in de geldende tekst van 1964, die allereerst en bijna alleen nog voor de studenten bedoeld lijkt is deze vermelding weggeval- len: «Al de examens ... worden ten minste acht dagen op voorhand aangekondigd» (79).

(77) Zie de in nr. 14 geciteerde wetteksten.

(78) Zie bv. het examenreglement voor de rijksuniversiteiten, K.B. 2 oktober 1876, art. 9, *Pasin.*, 1876, 395.

(79) Geciteerd in nr. 14; het is de bedoeling daarmee o.m. een soepele spreiding van de examens mogelijk te maken; *Parl. St.*, Senaat, 1963-64, nr. 184, 1-2. In een recent (1982) voorontwerp van wet tot wijziging van de wetten op het toekennen van de academische graden valt — wat sommigen betreuren als een gemis aan garantie voor de studenten — ook de vermelding van de verplichte aankondiging weg: «De examens worden in het openbaar afgenomen volgens een reglement vastgesteld door de bevoegde overheid van elke universitaire instelling of, wat de examencommissies van de Staat voor het universitair onderwijs betreft, door de Ministers tot wier bevoegdheid het universitair onderwijs behoort». Men vindt hier wel een expliciete bevestiging van de door ons reeds meermaals aangehaalde autonomie van de universiteiten inzake examenreglement.

Het is een constante in de parlementaire debatten dat de examens moeten doorgaan «onder de ogen van het publiek» (80) of op zijn minst, zoals in gerechtszaken gebruikelijk is, met open deuren (81).

In literaire bronnen kan men vaststellen dat het examen inderdaad ook wordt bijgewoond door een publiek van vrienden en kennissen en nieuwsgierige medestudenten (82).

17. In het arrest Bracke wordt de draagwijdte van het publiek karakter zeer goed omschreven. Men mag komen luisteren. Niemand uit het publiek mag tussenkomen in het examenverloop (83). Na de proclamatie kan men eventueel kritiek uitoefenen op examenmethodes of onderwijsmethodes, op de universiteit, op de ondervragende commissieleden, enz. Het openbaar karakter zorgt voor een *morele druk* ten goede, maar geeft niet direct vat op concrete beslissingen (nr. 6 in het arrest).

Traditioneel ziet men daarin een garantie voor het correct verloop van het examen, garantie die vergelijkbaar is met wat als waarborg voor een goede rechtsbedeling verwacht wordt van de openbaarheid van de zittingen in het gerecht. Correct verloop van het examen wil dan zeggen: een examen dat aan de student eerlijk en fair zijn kansen geeft. Correct wil ook — misschien evenzeer — zeggen een examen dat elke vorm van favoritisme uitsluit (84).

(80) Zie bv. een uittreksel uit de parlementaire debatten bij de voorbereiding van de wet van 15 juli 1849, *Pasin.*, 1849, 352, voetnoot 3; verklaring van de minister naar aanleiding van de wet van 20 mei 1876, *Pasin.*, 1876, 293, voetnoot 6: «examens ... subis sous les yeux du public» (geciteerd onder nr. 7).

(81) Cf. *Parl. St.*, Senaat, 1963-64, nr. 136, blz. 3: «Een lid laat door de Minister bevestigen dat de openbaarheid van de examens eist dat zij plaatshebben in een lokaal van de universiteit dat toegankelijk is voor het publiek». Diverse universitaire examenreglementen schrijven voor dat het examen moet worden afgelegd in een universitair lokaal (art. 14, Regl. R.U.G.; art. 16, Regl. K.U. Leuven), een lokaal toegankelijk voor het publiek (art. 19, Regl. V.U.B.) (verwijzingen naar de reglementen in voetnoot 125).

(82) Cf. het reeds geciteerde werk van SNIEDERS (voetnoot 16) en F. HEUVELMANS, Jan Blokker, 65: «vrienden en kennissen stroomden het auditorium binnen», «twintig studenten vallen gelijk op mijnen voorganger»; «De zaal is welhaast ledig; er blijven nog vijf of zes nieuwsgierigen zitten. Vol angst nader ik de tafel ...».

(83) Zie nog art. 22 van het algemeen examenreglement van 9 februari 1836, *Pasin.*, 1836, 22: «Toute marque d'approbation ou d'improbation est interdite. Le président a la police de la séance; il peut faire expulser de l'auditoire toute personne qui trouble l'ordre».

(84) In 1835 herinnerde men zich blijkbaar nog een aantal bedenkelijke praktijken uit de oude universiteiten. Het schriftelijk examen zou zijn geïntroduceerd om collusie tussen examinatoren en de student tegen te gaan (zie o.m. de Theux, *Ann. Parl.*, Kamer, 1856-57, 628). Toch bleven ook nu beschuldigingen in die richting niet uit (zie hoger voetnoot 47; ook *Ann. Parl.*, Senaat, 1856-57, 210). Collusie moest ook voorkomen worden door het openbaar karakter van het examen. Een korte tijd werd om die reden ook gekozen voor het gezamenlijk ondervragen van meerdere studenten, die door hun aanwezigheid zelf zouden voorkomen

18. Ingevolge het ondervragen door de examinatoren individueel en afzonderlijk is het openbaar karakter van de mondelinge examens in de praktijk bijna inhoudloos geworden. Voor de individuele schriftelijke examens is in de huidige vormgeving zelfs de theoretische mogelijkheid om deze als openbaar te beschouwen weggevallen. De openbaarheid concentreerde zich in de traditionele vormgeving in het mondeling moment van de examens. Nu dit voor schriftelijke examens veelal wegvalt biedt het arrest Bracke o.i. een bijzonder geslaagde transpositie van de vereiste van openbaarheid. Het arrest overweegt dat de openbaarheid van de schriftelijke examenproeven, wat de antwoorden betreft, er moet in bestaan dat na de proclamatie die proeven en de verbetering kunnen worden ingezien (nr. 6 in het arrest). Deze transpositie is ten volle verantwoord als men ziet dat in de oude wetgeving het opmaken en het inzamelen van de schriftelijke antwoorden niet noodzakelijk onder de ogen van het publiek moet gebeuren. Daarvoor zijn zoals gezegd eigen garanties gegeven (85). De kern van de openbaarheid ligt in de mogelijkheid om de gegeven antwoorden en de daaropvolgende eindbeoordeling kritisch te evalueren. Om technische redenen, gevolg van de enorme aantallen studenten wordt dit kennis nemen van de antwoorden nu tot na de deliberatie uitgesteld.

Uit de algemene jurisprudentie van de Raad van State kan men afleiden dat de copijen moeten bewaard blijven minstens tot 60 dagen na de proclamatie, dit is de termijn die openstaat voor een beroep bij de Raad van State (86). Verder bepaalt het arrest Bracke dat «de academische overheid (...) daarbij voorwaarden en modaliteiten (kan) bepalen waaraan ze het inzien van de schriftelijke proeven kan onderwerpen om verlies of vervalsing te voorkomen. Het criterium van het belang kan dan zeker worden gehanteerd, het belang van de geëxamineerde studenten — speciaal van de niet-geslaagden — evident zijnde. De principiële openbaarheid brengt echter mede dat belangstelling alleen, indien het motief ervan geloofwaardig voorkomt, een voldoende reden is om de examenproeven te mogen inzien» (nr. 6 in het arrest).

19. Uit wat is gezegd volgt o.i. ook dat uit het openbaar karakter van het examen geen impliciete bevestiging is af te leiden van de principiële

dat de vragen naar één examinandus zouden zijn toegesneden. Zie art. 55, W. 27 september 1835, en art. 25, K.B. 9 februari 1836; ook de verklaring van de minister in dit verband, *Pasin.*, 1835, 299, voetnoot 1. Reeds in 1849 is de wet geformuleerd in de richting van een afzonderlijke ondervraging (art. 55, W. 15 juli 1849, *Pasin.*, 1849, 352 (met de verklaring van de verslaggever in voetnoot 4), maar de uitvoeringsbesluiten laten nog altijd groepering toe (art. 22, K.B. 10 augustus 1849; art. 21, K.B., 24 juli 1850; art. 33, K.B. 10 juni 1857).

(85) Zie nr. 5.

(86) Zie hoger voetnoot 5.

noodzaak van een mondeling examen. Met het arrest Bracke zou men kunnen zeggen dat de voorkeur voor het mondeling examen die, zolang de wetgever zich daarmee zelf inlaat inderdaad uit de teksten blijkt, verband houdt met het feit dat de waarborg van de openbaarheid ervan geen moeilijkheden oplevert (nr. 4 in het arrest) althans niet technisch en in beginsel (nr. 6 in het arrest). Het is redelijk te veronderstellen dat de wetgever wanneer hij in 1876 de keuze van de examenform vorm vrijlaat maar wel de openbaarheid voorschrijft, daarbij ook enkel gedacht heeft aan een openbaarheid die vorm krijgt in een mondelinge ondervraging of in een publieke voorlezing van de schriftelijke antwoorden. Dat is ook wat blijkt de examenreglementen in de eerste daaropvolgende decennia de facto gebeurt voor de staatscommissies (87), aan de rijksuniversiteiten (88), aan de Leuvense universiteit (89).

Maar de wet heeft door de examenform niet zelf vast te leggen en anderzijds de openbaarheid niet nader te omschrijven een ingrijpende evolutie mogelijk gemaakt. Dit opent in het arrest Bracke de weg voor een creatieve en o.i. geslaagde transpositie van de vereiste van openbaarheid bij schriftelijke examens bestaande in het ter inzage houden van de copijen.

Aan de aldus veilig gestelde openbaarheid van het schriftelijk examen wordt de facto op vandaag niets toegevoegd door er nog een mondelinge ondervraging te laten op volgen. Mondelinge ondervragingen verlopen in een individuele tête-à-tête tussen examinator en examinandus waarbij niemand meeluistert, noch publiek, noch medestudenten, noch collega's-examinatoren. Bij betwistingen is een reconstructie van het gebeurde, zelfs ten behoeve van de collega's-examinatoren op de deliberatie, in veel gevallen totaal onmogelijk. Het huidig mondeling examen heeft met wat de wetgever als ideaal voor een openbaar examen voor ogen stond geen uitstaans meer (90).

(87) Art. 10, K.B. 2 oktober 1876; art. 12, K.B. 13 oktober 1890; zie nog nr. 29.

(88) Artt. 6-16 van twee ministeriële Besluiten van 12 oktober 1890; *Pasin.*, 1890, 386-7 (Gent) en 388-9 (Luik).

(89) Règlement organique pour la collation des grades académiques, *Annuaire de l'Université Catholique de Louvain*, 1878, 330-340 (artt. 21-43); *Ibid.*, 1892, 494-502 (artt. 31-51); *Ibid.*, 1912, XCVI-CII (artt. 37-57).

(90) Wanneer in 1857 voorgesteld wordt om een aantal vakken uit het examen te lichten en zich daarvoor tevreden te stellen met een certificaat afgeleverd door de docent wordt daarop felle kritiek geleverd, met o.m. als argument: «La collation des certificats me paraît présenter très-peu de garanties d'impartialité au point de vue de l'élève; le professeur d'une matière accessoire dans une université n'aura d'autre juge du droit de l'élève au certificat que lui-même; l'épreuve à laquelle le professeur soumettra cet élève se passera dans son cabinet sans contrôle et sans publicité. C'est un pouvoir exorbitant que vous ne conférez à aucune autori-

Moet men niet zeggen dat na het arrest Bracke niet de openbaarheid van het schriftelijk examen wel de openbaarheid van het mondeling examen problematisch is? En het is heel wat moeilijker om hier tot een voldoening gevende transpositie te komen. Er is vrijwel alleen de marginale mogelijkheid voor de student om de aanwezigheid van een of twee andere examinatoren te vragen (91).

20. In universitaire middens heeft de regel dat de examencopijen voor inzage moeten worden bewaard veel minder aandacht gekregen dan de erg betwiste affirmatie van de principiële noodzaak van een mondelinge proef. Naar onze — verder nog meer te staven — mening is een correctie van de rechtspraak t.a.v. het principieel mondeling karakter van de examens aangewezen en ook te verwachten. Het ter inzage houden van de examencopijen als gestaltegeving van de wettelijk verplichte openbaarheid zou daarentegen de grondslag kunnen worden voor een verdere uitbouw van de rechtsbescherming van de student in examensituaties. Van hieruit zullen garanties die met het wegvallen van het collegiaal zetelen van de examencommissies verdwenen zijn terug kunnen worden opgenomen. Nieuwe waarborgen die voorheen nooit hebben bestaan zullen mogelijk worden.

Inzage van de schriftelijke proeven laat toe achteraf te controleren of de gestelde vragen, rekening houdend met de geprogrammeerde en gedoceerde examenstof in redelijkheid konden worden gesteld. In de oude wetgeving werd over de vragen voor de schriftelijke proeven beslist door de voltallige examencommissie (92). Mondelinge vragen werden mee beluisterd door de commissieleden die aldus een impliciete controle uitoefenden op de redelijkheid van de gestelde vragen.

Inzage van de schriftelijke proeven maakt ook een vergelijking mogelijk tussen het gegeven antwoord en het verwachte modelantwoord of

té quelconque car le jury fonctionne avec la garantie de la publicité; s'il refuse un grade, c'est après un examen public, examen auquel ont assisté des étudiants autres que le récipiendaire refusé, examen que a été contrôlé par le président, homme impartial et investi de la confiance du gouvernement»; Orts, *Ann. Parl.*, Kamer, 1856-57, 437 (cursivering toegevoegd).

(91) Zie hoger nr. 13.

(92) Zie hoger nr. 9.

voorzichtiger, het laat toe, aan wie de materie kent, om, in acht genomen het gegeven antwoord de redelijkheid te beoordelen van het gegeven examencijfer (93). In het oude stelsel was de mogelijkheid om het examencijfer van een collega mede te evalueren voor elk lid van de commissie minstens principieel aanwezig. Deze evaluatie kon in een collegiale deliberatie mede worden verrekend (94). Thans komt de controle achteraf en dus te laat voor dat concrete examen. Het arrest Bracke wijst er terecht op dat de regel van de openbaarheid van de examens wel kritiek op maar geen inmenging in de beoordeling toelaat. Het directe effect van de openbaarheid blijft beperkt tot een morele druk die vooral voor de toekomst werkt maar aan de genomen beslissing niets wijzigt.

Wel is het zo dat ook nu nog de commissieleden toelichting en verantwoording kunnen vragen tijdens de deliberatie. Maar het zal ook niet uitzonderlijk zijn dat noodgedwongen de collegialiteit in die zin werkt dat men de cijfers van elke docent berustend neemt voor wat ze zijn, ook als er bij sommige leden enige twijfel zou bestaan. Vandaar wellicht ook de waarschuwingen tegen eenzijdige stellingname van één docent (95) en in het Leuvense reglement bv. de verplichting een geheime stemming te houden wanneer slechts één onvoldoende cijfer werd gegeven (art. 27).

21. Een laatste illustratie van de evolutie die zich aftekent. Volgens de Raad van State in het 2e arrest Zoete van 8 juli 1982 «kan in beginsel worden aangenomen dat de motivering van een beoordeling op het mondeling examen in de punten zelf te vinden is; de bewijslast ligt dan bij de examinandus om geloofwaardig te maken dat die punten op een onjuiste grond gegeven zijn» (96). Men zal de wijze berusting noteren die uit deze overweging spreekt, maar toch de daarin besloten onmacht om te komen tot een meer reële rechtsbescherming niet over het hoofd zien. Voor scripties en eindverhandelingen daarentegen, die in de to-

(93) Wij geven ook de voorzichtige formulering omdat inzage in de copijen niet kan worden gelijkgesteld met een verantwoording ten gronde. Men kan hier het onderscheid maken tussen wellicht op onderwijskundige gronden wenselijke vormen van toelichting en verantwoording en een juridisch marginaal toetsen van redelijk examineergedrag. Examens met meerkeuzevragen en gestandaardiseerde antwoordformulieren kunnen hier nog bijzondere problemen stellen. Zie daarover nog nr. 23. Dit punt vraagt verdere ontwikkeling.

(94) De steeds verdergaande specialisatie binnen de diverse wetenschapsdomeinen heeft een dergelijk collegiaal toezicht, minstens wanneer het ogenblikkelijk zou zijn uit te oefenen, steeds moeilijker gemaakt. Een eventuele inzage achteraf herstelt enigszins deze mogelijkheid.

(95) Zie hoger voetnoot 66.

(96) R.v.St., 8 juli 1982, Zoete, nr. 22.446, R.W., 1982-83, 1658; zie nog nr. 24, speciaal voetnoot 113.

taalbeoordeling een belangrijk aandeel hebben, wordt een omstandige en geschreven motivering vereist die ter beschikking ligt van alle commissieleden en in het examendossier terug te vinden is (97).

Voor de gewone schriftelijke examens overweegt het arrest Bracke dat wat het bijwonen van schriftelijke examens niet mogelijk maakt is «het kritische beoordelen van de waarde van de antwoorden *en dus ook niet van de waarde van de evaluatie van die antwoorden*». Daarom de regel dat na de proclamatie de proeven *en de verbetering* kunnen worden ingezien (nr. 6 in het arrest, kursivering toegevoegd).

Men zal opmerken dat traditioneel uit de regel van de openbaarheid van de examens volgt dat belangstellenden in de mogelijkheid moeten worden gesteld om de waarde van de antwoorden kritisch te beoordelen. Maar nooit in de oude wetgeving werd aan het publiek kennis gegeven van beoordelingen door afzonderlijke commissieleden. Er is alleen de globale eindbeoordeling die in de proclamatie wordt bekendgemaakt (98). Hoe deze beoordeling is tot stand gekomen wordt toegevoegd door «het geheim van de deliberatie» (99). Sinds geruime tijd wordt aan de meeste universiteiten aan de studenten een meer gedetailleerde eventueel gecodeerde examenuitslag meegedeeld, wat een eerste inzicht in het tot stand komen van de eindbeoordeling mogelijk maakt. Het ter inzage houden van examencopijen zal hier tot verdere verfijning leiden (100). Een evolutie die zoals gezegd verder gaat dan wat strikt genomen uit de openbaarheid kan worden afgeleid.

22. Mededelen van de punten na de deliberatie is na een voor de student blinde uitspraak in de proclamatie een winstpunt. Helemaal anders te beoordelen is de in het arrest Bracke voorgeschreven mededeling vóór de deliberatie van de op het schriftelijk examen behaalde punten. Dit is volgens het arrest *noodzakelijk* voor het nuttig vrijwaren van de mogelijkheid die de student moet hebben om te kunnen verzoeken een mondeling examen te mogen afleggen (nr. 5 in het arrest). Het latere arrest De Leye (101) bevestigt deze regel i.v.m. de beoordeling van licentie-verhandelingen. Uitgaande van de principiële verplichting om altijd ook mondeling te examineren stelt het arrest vast dat de wet zelf modaliteiten vastlegt voor het mondeling en openbaar karakter van het doctoraat op proefschrift en van de aggregatie voor het hoger onderwijs, «graden die een bijzonder hoge academische waarde heb-

(97) Zie voetnoot 117.

(98) Zie voor de appreciatie van het schriftelijk examen in het 19de eeuwse examensysteem, hoger nr. 4, voetnoot 17.

(99) Zie ook nr. 20, in fine.

(100) Zie nr. 20.

(101) Zie voetnoot 6.

ben». Op het niveau van de licentieverhandelingen kunnen de universitaire overheden, bij stilzwijgen van de wet, zelf modaliteiten vastleggen, zoniet is de algemene regel van toepassing die geldt bij schriftelijke examens: «Dit betekent dat de waardecijfers die voor een verhandeling worden toegekend, aan de student moeten worden megedeeld, zodat hij zich erover kan beraden of hij zal gebruik maken van de mogelijkheid om de wijze, waarop hij zijn onderwerp in zijn verhandeling heeft uitgewerkt, met zijn promotor, en indien het kan, met de andere commissarissen die zijn verhandeling hebben moeten doorneemen, te bespreken om, zo mogelijk tot een juiste, tot een betere beoordeling te komen» (nr. 4.4.1. in het arrest)(102). Zoiets vinden wij als algemene regel voor schriftelijke proeven(103) eerlijk gezegd aberrant. Wij zijn overtuigd dat op basis van de wet een mondelinge proef als aanvulling op een schriftelijke proef noch recht noch plicht is. Maar zelfs in het geval dat zo'n verplichting en dus recht op basis van algemene examenreglementen of concrete examenregelingen wel zouden bestaan hebben wij met de vormgeving in het arrest de grootste moeite. Nergens in de traditie is er een aanknopingspunt voor te vinden om aan de student recht te geven op een partiële beoordeling die vooruitloopt op de collegiale deliberatie. Hoe is dit te verzoenen met de o.i. correcte overweging van het arrest dat «het vrijwaren van de waarachtigheid van de deliberatie (vergt) dat het geheim ervan verzekerd blijft *wat onverenigbaar is met het bekendmaken van beoordelingen* die een docent vóór de deliberatie — en dus in beginsel voorlopig — gegeven heeft» (nr. 6 in het arrest; kursivering toegevoegd)(104). Een dergelijke praktijk opent de weg voor het onder druk zetten van individuele examinatoren. Het leidt de facto tot een herkansing binnen dezelfde zittijd, waarbij de student gaat speculeren of hij die negen wel maar die acht misschien niet meer kan incasseren. Het arrest Bracke benadrukt wel dat het om één examen gaat. De mondelinge proef is de «voortzetting van het examen, met andere vragen en met de bedoeling aan de

(102) Zie voor deze zaak nr. 15.

(103) Over het bijzondere karakter van de beoordeling van scripties, verhandelingen en proefschriften, verder voetnoot 117.

(104) Zie nog over de collegiale gebondenheid van elk lid van de commissie, de verklaring in het parlement dat «geen enkel lid, hoe dan ook en om welke reden dan ook (*si peu que ce soit et pour quelque raison que ce soit*), kan vooruitlopen op de beslissing» geciteerd onder voetnoot 66. Ook R.v.St. 30 oktober 1979, Loodts, nr. 19.875, *Arr. R.v.St.*, 1979, 1070: «dat examenuitslagen slechts na de deliberatie van de examencommissie medegegedeeld kunnen worden» en het verslag van de auditeur DEBRA, *Adm. P., M.*, 1979-80, 33; R.v.St., 14 juli 1978, Avaux, nr. 19.130, *Arr. R.v.St.*, 1978, 969: «dat sommige kandidaten vóór de einddeliberatie van de commissie kennis hebben gekregen van de hun voor sommige examengedelen toegekende waardecijfers; dat die indiscreties, hoe betreuwenswaardig ook, geen meegaandheid bij het vaststellen van de waardecijfers, noch bijgevolg een onregelmatigheid welke de uitslag van de examens had kunnen beïnvloeden aan het licht brengen» (examens directiebrevet in het onderwijs).

student de gelegenheid te geven om aan te tonen dat hij, ondanks de leemten van zijn kennis die definitief gebleken zijn door het schriftelijk examen, bij verdere ondervraging toch blijkt geeft van een betere, hopelijk zelfs voldoende beheersing van de gedoecerde stof» (nr. 5 in het arrest). Naar onze mening is deze eenheid van het examen na het mededelen van de punten theoretisch wel maar in het concrete examengebeuren niet meer waar te maken. Daarmee is duidelijk niet gezegd dat combinaties van schriftelijk en mondeling ondervragen onderwijskundig geen uitstekende examenvormen zouden kunnen zijn. Het gaat ons om de vertekening van het examengebeuren die volgt uit een voortijdige verplichting om punten bekend te maken waarop de student dan zijn gedrag kan afstemmen. Dit voert een element van ongelijke behandeling in ten gunste van studenten met wat meer lef of organisatietalent. De punten mededelen vóór de deliberatie werkt in vele gevallen — zeker voor beginnende studenten — demoraliserend en kan tot vroegtijdig stopzetten van de examens leiden. Om al dergelijke redenen wordt in het Leuvense examenreglement (art. 17, 2e lid) bepaald dat de examinator bij het einde van het examen nooit het resultaat meedeelt. Ook al is deze regel geen algemeen beginsel, hij is o.i. voldoende gefundeerd om geen tegengestelde verplichting tot regel te maken.

Er blijven o.i. twee mogelijkheden. Ofwel is er een strikte en actueel levende verplichting en in dat geval moet de mogelijkheid voor een mondelinge ondervraging worden geboden zonder dat de student er om verzoekt. Ofwel gaat het om een sluimerende verplichting of om een recht van de student die een mondelinge proef kan vragen. In dat geval lijkt het aangewezen dat hij zijn verzoek kenbaar maakt voor het begin van de examens, zoals dat ook in vele reglementen van hem wordt verwacht wanneer hij in de plaats van de mondelinge ondervraging een schriftelijke proef wenst (105).

De gedachtengang achter de constructie van het arrest Bracke zou kunnen zijn dat het om een recht gaat dat door de examenregeling in verdrukking geraakt, zodat men de student zover mogelijk tegemoet moet komen om dit recht toch te vrijwaren. Daarop ingaand zou desnoods kunnen worden gedacht aan een regeling waarin de student, afgaande op zijn eigen indruk over wat hij van het schriftelijk examen heeft terecht gebracht, ook daarna nog om een mondeling examen kan verzoeken. De verplichting om ook nog van elke schriftelijk examen vóór de deliberatie de punten bekend te maken is een stap te ver, die nergens steun vindt en die men in het belang van een correct examenverloop o.i. zo vlug mogelijk zou moeten kunnen vergeten.

(105) Zie nr. 27.

23. Het feit dat het examenverloop een materiële neerslag krijgt opent nieuwe mogelijkheden die verder gaan dan wat met de regel van de openbaarheid van de examens kon worden bereikt. Binnen de universiteiten bestaan van ouds sterk impliciet gebleven normen over behoorlijk examineren. Onderwijskundigen expliciteren deze criteria. Zij spreken o.m. van vereisten van validiteit (meten wat moet worden gemeten), betrouwbaarheid (meten wat men beweert te meten), objectiviteit, normering, transparantie (106). Het is voor ons evident dat deze onderwijskundige criteria niet zonder meer tot juridische normen kunnen worden verheven (107). Maar het is o.i. even duidelijk dat deze uitgewerkte criteria voor behoorlijk examineren aanknopingspunt zullen bieden voor een juridisch min of meer marginaal toetsen van de redelijkheid van het concrete examenverloop (108). Zij zullen de basis bieden voor een vertaling naar het onderwijs en de examens toe van de *algemene beginselen van behoorlijk handelen en behoorlijk bestuur*. We staan aan het begin van een zeer belangrijke evolutie die tegelijkertijd omzichtigheid en durf zal vragen.

Het is wel de vraag of niet zal moeten worden uitgekeken naar universitaire beroepsinstanties die eventueel in eerste aanleg klachten over het examenverloop zullen behandelen (109). In die richting zou ook kunnen wijzen het feit dat de waarborgen die door dergelijke beroepscommissies moeten worden geboden tot op zekere hoogte in de plaats komen van garanties die in het bijna geheel verdwenen collegiaal karakter van het examineren wel besloten lagen (110). Naast rechtsbe-

(106) Zie bv. P.J. JANSSEN, «Examens geëxamineerd. Voorwaarden voor hun methodologisch 'geslaagd' verloop», *Impuls*, 1980, 70-79; ID., «Examens geëxamineerd», niet gepubliceerde discussienota van de deelnemers aan het op 14 mei 1982 door de V.I.R. georganiseerde seminarie «Examineren van grote groepen studenten». Uitvoerige gegevens ook naar rechtsbescherming en conflictbehandeling toe vindt men bij M.J. COHEN, *Studierechten in het wetenschappelijk onderwijs*, Tjeenk Willink, Zwolle, 1981, 55-183.

(107) Zie een illustratie hoger, voetnoot 93. De in vorige voetnoot geciteerde studie van M.J. COHEN is op dit punt minder gereserveerd dan wij persoonlijk wenselijk achten; zie onze bespreking, *R.W.*, 1981-82, 2185.

(108) Reeds een eerste voorbeeld van redelijkheidstoezicht op de in de beoordeling gebruikte criteria kan men vinden in de arresten Zoete, nr. 21.167 van 12 mei 1981 en nr. 22.446 van 8 juli 1982 (verwijzingen in voetnoten 3 en 4). Deze arresten moeten evenwel op dit punt met omzichtigheid worden gelezen in zoverre de interpretatie van het gebeurde steunt op niet door de examencommissie tegengesproken beweringen van de kandidaat-eiseres i.v.m. criteria die zouden zijn aangewend; nr. 1-2 in de noot bij het arrest van 12 mei 1981, *R.W.*, 1981-82, 260.

(109) Nederland heeft hier reeds ruime ervaring opgebouwd; daarover o.m. O.A.C. VERPAALLEN en ook M.J. COHEN, geciteerd in voetnoot 7; daarnaast talrijke bijdragen in *Nederlands Juristenblad* en *Ars Aequi*. In Nederland blijft deze procedure buiten het bereik van de administratieve rechter; anders bv. in Duitsland en Zwitserland, cf. de werken van H. HUMMEL en H. PLOTKE geciteerd in voetnoot 7.

(110) Een nog verder verschrompelen van het collegiaal karakter van de examenbeoordeling

scherming zijn inderdaad ook kwaliteit en autonomie van onderwijs en wetenschap belangrijke waarden in het geding, wat laat denken in de richting van geactualiseerde vormen van collegiaal toezicht.

Het is tenslotte wellicht niet overbodig nog even te vermelden dat naar onze mening examenreglementen een onderwijskundig optimaal verloop van het examen dienen te bevorderen. De zorg voor de rechtsbescherming is essentieel voor een behoorlijk examenverloop, maar mag de aandacht niet afleiden van waar het bij het examen uiteindelijk om gaat: een oordeel over (al of niet) kennen en kunnen.

24. Het niet gepubliceerde verslag van de auditeur Borret bij het arrest Bracke verdedigt de stelling dat, op grond van de openbaarheid van het examen, de student als hij daarom verzoekt, bij schriftelijke proeven recht zou hebben op inzage van de verbeterde copij en mededeling voor de deliberatie van het totaal cijfer dat de examinerator zich voornemt voor te stellen aan de examencommissie en ook van de cijfers per examenvraag waaruit dit totaalcijfer is ontstaan (blz. 24-26). Dit wordt uit het beginsel van de openbaarheid afgeleid. Het arrest Bracke gaat niet zo ver mee maar behoudt wel het bekendmaken van het totaalcijfer.

Hierbij aansluitend komt in het verslag van de auditeur nog een voor de verdere evolutie van de rechtspraak in examenaangelegenheden bijzonder belangwekkende gedachtengang naar voor. Het recht om na een schriftelijke proef voor de deliberatie kennis te krijgen van de beoordeling en desgewenst de gelegenheid voor een aanvullende mondelinge proef wordt in verband gebracht met het feit dat het recht van de persoon om gehoord te worden alvorens een hem belastende maatregel wordt getroffen steeds ruimere erkenning geniet (blz. 25). Dit leidt tot een verantwoording van het gegeven cijfer nog voor de deliberatie: «de geëxamineerde, als het ware 'het publiek' of de andere leden van de examencommissie vervangend, kan dan pogen de examinerator er toe over te halen het waarderingscijfer op te trekken of zijn bezwaar tegen dit cijfer kenbaar maken aan de examencommissie» (blz. 25) (111). Achterliggend is hier het recht van verdediging, het recht om te worden gehoord vooraleer een bezwarende maatregel wordt genomen. De

— in sommige Nederlandse universiteiten is het eindresultaat zonder meer een door de administratie vastgestelde optelsom van deelresultaten geworden — moet niet *per se* negatief worden beoordeeld. Vraag is wel of afdoende alternatieve waarborgen zijn gegeven.

(111) Deze verantwoording is om praktische motieven gebonden aan «een deugdelijke reden» aan te voeren door de student (blz. 26).

Raad van State is wanneer het om examens gaat, op dit punt gereserveerd, de auditeur Borret heel wat minder (112).

Deze overwegingen zijn een voorbeeld van de risico's die opduiken bij het al te vlug toepassen van administratiefrechtelijke categorieën en beginselen van behoorlijk bestuur op het examengebeuren. Kan men het examen zonder zijn eigenheid te miskennen min of meer als een bezwarende maatregel beschouwen? Is een examen niet wezenlijk en noodzakelijk een beoordeling, die voor de enen gunstig voor de anderen ongunstig uitvalt? Een bezwarende maatregel daarentegen blijft ten aanzien van de normale gang van zaken de uitzondering (113). In beide gevallen moet de beslissing op verantwoorde gronden worden genomen. Dit pleit er voor om op onderwijskundige gronden te proberen uit te maken wat de vereisten van een goed en fair examen zijn. Dit examen moet aan de examinandus de volle kans geven om zijn kennis en kunnen te bewijzen, om zich te «verdedigen». Uit dergelijke onderwijskundige voorwaarden voor één goed examen worden dan de minimumeisen voor de rechtsbescherming van de student gedistilleerd. Wij betwijfelen ten zeerste dat dit in algemene regel aanleiding zou kunnen geven tot het inlassen van een tussenstadium tussen beoordelend verzamelen van de gegevens en de eindbeslissing anderzijds, een tussenstadium dat dan de rechten van de verdediging zou moeten veilig stellen. Heeft het ten aanzien van de examenbeoordeling wel zin om na de verdediging in het examen zelf en na de daaropvolgende beoordeling een nieuwe verdediging te organiseren (114)? De oude examens waren op dit punt doorzichtig. Inzamelen van gegevens, verdediging, beoordeling en beslissing waren a.h.w. één gebeuren. Men zal bemerken dat de hier besproken gedachtengang ook alleen maar ontwikkeld wordt ten aanzien van schriftelijke examens. Is een onvoldoende op een mondelinge examen dan niet even bezwend? Moet ook daar dan niet een kans gegeven worden om zich te verdedigen, om de «rechter» te over-

(112) Zie het verslag van de auditeur Debra, *Adm. P.*, 1979-1980, 32-33, en de reserves van de auditeur Borret dienaangaande in zijn verslag bij het arrest Bracke (blz. 9).

(113) Van hieruit kan worden uitgeweid over de bewijslast, het vermoeden dat de beslissing regelmatig is genomen tenzij het tegendeel wordt bewezen, enz.; cf. H. HUMMEL, *Gerichtsschutz gegen Prüfungsbewertungen*, Berlin, 1969, 38-44. Dit alles vraagt verdere reflectie.

(114) Een verwijzing naar gestandaardiseerde examens met meerkeuzevragen is sprekend. Het hele systeem is er op gericht subjectieve invloeden uit te sluiten, objectiviteit en gelijke behandeling te garanderen. En dit systeem zou men dan weer moeten laten doorkruisen door een mondelinge ondervraging van die studenten die zo'n karakterkenmerken — subjectieve elementen t.a.v. de examenbeoordeling — hebben dat ze daarom durven en willen vragen? Of zou hier kunnen meespelen een onvrede over nieuwe examenvormen die juristen met nog anderen in het onderwijs delen, maar die ze net als de niet-juristen te verstouwen hebben, omdat het niet om een juridisch maar om een onderwijskundig debat gaat.

tuigen dat in tegenstelling met wat eerst is gebleken, de student toch wel meer en beter kan en kent (115)?

Naar onze mening steunt de roep om een zelfstandig recht van verdediging bij het examen op een miskennen van het eigene van de examenbeoordeling. Het is een administratiefrechtelijke categorie, veelal omschreven als een beginsel van behoorlijk bestuur. Maar examineren is toch wel een heel bijzondere vorm van «besturen». Het komt er o.i. wel op aan om beginselen van behoorlijk handelen in examensituaties te ontwikkelen (116). Sommige beginselen van behoorlijk bestuur zoals bv. het gelijkheidsbeginsel en het zorgvuldigheidsbeginsel, zullen daarbij zonder meer kunnen gelden. Andere, zoals het recht zich te verdedigen, zullen vanuit het eigene van het examengebeuren moeten worden herdacht (117).

IV. EXAMENREGLEMENTEN DIE TOT EEN MONDELING EXAMEN OVER ELK VAK VERPLICHTEN ?

25. De wet van 20 mei 1876 geeft een grote autonomie aan de universiteiten om het examenverloop te organiseren. Voor de vrije universiteiten zijn er de enkele bepalingen in de wet (118) en dan onmiddellijk het

(115) Deze eenzijdigheid hangt wellicht samen met een onder juristen, meer bepaald in de rechtspraak levende 'ideologie' van het 'totale' oordeel dat in de mondelinge ontmoeting tot stand komt. Anderzijds blijkt dat onderwijskundige argumenten om de examens mondeling én schriftelijk te organiseren een tijdlang door de wetgever zijn gehoord, maar dat later, grotendeels om praktische motieven is overgestapt naar uitsluitend mondelinge examens; daarover meer onder punt V, waar onderwijskundige argumenten nog even ter sprake komen. (116) Cf. W. VAN GERVEN, «Algemene beginselen van behoorlijk handelen», *R.W.*, 1982-83, 961-978; L. P. SUETENS, «Algemene rechtsbeginselen en algemene beginselen van behoorlijk bestuur in het Belgisch administratief recht», *T.B.P.*, 1970, 372-396; *ID.*, «Algemene beginselen van behoorlijk bestuur in de rechtspraak van de Raad van State», *T.B.P.*, 1981, 81-89.

(117) Verschillende arresten van de Raad van State gaan dieper in op de garanties die bij de beoordeling van scripties moeten worden gegeven: een geschreven beoordeling door de leden van het leescomité, met een voorstel van punten, ter inzage voor de deliberatie en een kans om gehoord te worden. Zie *R.v.St.*, 12 mei 1981, Zoete, nr. 21.167, *Arr. R.v.St.*, 1981, 724 (nr. 2.2.1.1. in het arrest); *R.v.St.*, 8 juli 1982, Zoete, nr. 22.446, *R.W.*, 1982-83, 1658 (nr. 5.4.4. en 5.4.5. in het arrest); en opnieuw, met nadruk, *R.v.St.*, 13 oktober 1983, De Leye, nr. 23.572 niet gepubliceerd (nrs. 4 en 5 in het arrest). Deze rechtspraak is in onze interpretatie vertekend door de ook hier gehanteerde regel dat het examen principieel tevens mondeling moet zijn. Voor het overige moet de problematiek van de beoordeling van scripties en verhandelingen nog apart worden onderzocht. Wij hebben alvast de indruk dat een tweede moment van verdediging hier onderwijskundig beter te funderen kan zijn. Toch vragen wij ons af of ook in deze arresten de koene vaart niet enigszins tot voortvarendheid leidt, meer bepaald daar waar strak voorgeschreven wordt om beoordelingselementen en beoordelingen nog voor de deliberatie aan de student voor te leggen. Zie nog voetnoot 138.

(118) Zie nr. 14.

eigen examenreglement (119). Voor de rijksuniversiteiten wordt bij K.B. een algemeen examenreglement vastgelegd (120) aan te vullen door een intern examenreglement op te stellen door elke universiteit, aanvankelijk nog met ministeriële goedkeuring (121), later volkomen zelfstandig (122). De examencommissies van de Staat zijn onderworpen aan een eigen door de Koning vastgesteld examenreglement (123). Het is belangrijk deze universitaire reglementen van naderbij te bekijken omdat zij bij afwezigheid van wettelijke of reglementaire bepalingen of van algemene rechtsbeginselen terzake de hoogste norm zijn.

26. Het arrest Bracke poneert dat het examen over een bepaald vak niet tot een schriftelijke proef kan worden beperkt omdat de wetgeving op de universitaire examens traditioneel geschreven is vanuit de opvatting dat een universitair examen in beginsel mondeling wordt afgenomen. Deze vaststelling kan volgens het arrest geverifieerd worden in de wetten en de uitvoeringsbesluiten. Concreet meent het arrest dat andermaal kan worden volstaan met een verwijzing naar het K.B. van 12 juni 1970 dat de werking van de examencommissies van de Staat regelt en waarin dit beginsel zou zijn vastgelegd (nr. 4 in het arrest). We komen op de interpretatie van dit besluit zo dadelijk terug. Voorafgaandelijk moet de normatieve betekenis van dit besluit nader worden besproken. Het arrest Bracke bevat daaromtrent een merkwaardige overweging. I.v.m. de mogelijkheid om schriftelijk examen te organiseren zegt het arrest dat «belangrijk (is) wat door de regering voortaan wordt beslist met betrekking tot de werkwijze te volgen door de exa-

(119) Tot de vrije universiteiten moeten hier ook de Universitaire Instelling Antwerpen en het Limburgs Universitair Centrum worden gerekend. Zij worden immers vrij genoemd, niet omwille van een privaatrechtelijk karakter, maar van hun grotere autonomie t.a.v. het centraal bestuur. De Raad van State spreekt van autonome openbare universitaire instellingen: R.v.St., 27 juli 1979, Scheuermann, nr. 19.776, *Arr. R.v.St.*, 1979, 908; R. VERSTEGEN, «U.I.A. en L.U.C., Vrije, dit is autonome openbare universitaire instellingen», *T.B.P.*, 1980, 440, speciaal nr. 9, blz. 443-4.

(120) |Achtereenvolgens K.B. 2 oktober 1876, *Pasin.*, 1876, 394; K.B. 5 oktober 1890, *Pasin.*, 1890, 376; K.B. 4 september 1930, *Pasin.*, 1930, 662; K.B. 3 oktober 1953, *B.S.*, 8 oktober 1953. Thans geldt het K.B. van 23 oktober 1967 houdende het algemeen reglement voor de rijksuniversiteiten en de rijksuniversitaire centra (*B.S.*, 27 januari 1967) waarvan de art. 2-13 handelen over «cursussen, examens en vakanties».

(121) |Zie bv. twee MB. van 12 oktober 1890, tot goedkeuring van het bijzonder reglement van de Rijksuniversiteiten te Gent en te Luik, betreffende het verlenen van de academische graden, *Pasin.*, 1890, 386 en 388.

(122) Cfr. art. 10, K.B. 23 oktober 1967. Een voorontwerp tot herziening van de wetgeving op het toekennen van de academische graden van 1982 besluit de hier aangegeven evolutie naar meer autonomie ook voor de rijksuniversiteiten op gelukkige wijze in het voorgestelde art. 36, eerste lid, (geciteerd in voetnoot 79).

(123) |Achtereenvolgens K.B. 2 oktober 1876, *Pasin.*, 1876, 398; K.B. 13 oktober 1890, *Pasin.*, 1890, 391; K.B. 27 december 1930, *Pasin.*, 1930, 911; thans K.B. 12 juni 1970 tot regeling van de inrichting en de werking van de examencommissies van de staat voor het universitair onderwijs, *B.S.*, 1 augustus 1970.

mencommissie opgericht door de Staat, omdat daarin de verwezenlijking te vinden is van wat de regering bedoelt -wanneer zij door het Parlement een nieuwe wet op het universitair onderwijs doet aannemen» (nr. 3 in het arrest). Een overweging die we verrast en onze ogen niet gelovend herhaaldelijk opnieuw hebben gelezen. Het is op zijn minst hoogst ongewoon dat de Raad van State de wet gaat interpreteren vanuit een uitvoeringsbesluit om daarin dan niet eens de wil van de wetgever, maar de wil van de regering terug te vinden. Het is o.i. in dit geval ook onhoudbaar te beweren dat de reglementen voor de examencommissies van de Staat model zouden moeten staan voor de universitaire examenreglementen. Dit is onverzoenbaar met de sinds 1876 toegekende autonomie van de universiteiten inzake examenreglementen. Het is strijdig met het feit dat de dynamiek van het onderwijs- en examengebeuren zich in de universiteiten ontwikkelt en niet in de alles samen vrij steriele examencommissies van de Staat. Eerder dan model te staan registreren de reglementen voor de staatscommissies laattijdig evoluties die zich aan de universiteiten, in het kader van hun autonomie, hebben voorgedaan. De regering bevestigt ook sinds 1876 deze autonomie door slechts uiterst summiere reglementen voor het examenverloop aan de rijksuniversiteiten uit te vaardigen, de rest overlatend aan de raden van beheer (124), terwijl voor de examencommissies van de Staat noodgedwongen een gedetailleerd reglement wordt opge maakt. Verder zou de eigen examensituatie voor de centrale examencommissie bijzondere modaliteiten kunnen verantwoorden. Sinds de wet van 5 mei 1970 tot wijziging van art. 40 van de gecoördineerde wetten terzake worden de examencommissies van de Staat nu ook binnen de universiteiten opgericht. Nergens blijkt dat deze decentralisatie naar de universiteiten toe meteen een beknotting zou kunnen inhouden van hun autonomie inzake examenreglement. Men moet aannemen dat wanneer de universitaire examencommissies zetelen als commissie van de Staat, zij onderworpen zijn aan het reglement voor de Staatscommissies én aan hun eigen examenreglement, voorzover dit laatste aanvullend met het eerste te verzoenen is.

27. De autonomie van de universiteiten laat hen toe via het examenreglement in de mogelijkheid te voorzien om minstens over bepaalde vakken enkel schriftelijk te examineren.

Overal doorgedrongen is de mogelijkheid die aan de student geboden wordt om op eigen verzoek schriftelijk te worden ondervraagd (125).

(124) |Zie nr. 25.

(125) |Een aantal reglementen zijn in studiegidsen en collegeroosters terug te vinden, zo in R.U.G. en K.U. Leuven. In andere instellingen zoals U.I.A. en V.U.B. komt het examenreglement voor in afzonderlijk aan te vragen brochures of publicaties. Het reglement van de R.U.

In het Gentse reglement luidt het : «Iedere examinandus mag, wanneer hij daartoe ernstige redenen kan laten gelden (126), aan de voorzitter van de examencommissie de toelating vragen om, in plaats van het mondeling examen, een schriftelijk examen af te leggen, hetzij over de stof van een of meer cursussen, hetzij over de volledige examenstof» (art. 11, 2e lid). Hier wordt wel degelijk toegelaten dat *voor alle vakken* (127) *in de plaats van het mondeling examen* een schriftelijk examen wordt afgelegd.

In het reglement van de examencommissie van de Staat is de formulering nog restrictiever : «Zij mogen echter bij hun inschrijving vragen om *schriftelijk en mondeling* geëxamineerd te worden over één of verscheidene delen van het examen» (128). Alleen maar schriftelijk, op verzoek van de examinandus kan daar blijkbaar niet. Deze bepaling is anderzijds ruimer in zover het om een recht lijkt te gaan waaraan geen bijzondere motivering wordt gekoppeld. Dit is een punt waar het reglement van de examencommissie van de Staat niet tot model gestaan heeft en het raakt dan nog wel het door de Raad van State zo fervent verdedigde beginsel dat het examen altijd ook mondeling moet zijn.

28. De universiteiten hebben t.a.v. de vraag naar het mondeling of schriftelijk karakter van de examens meer dan alleen maar marginaal van hun autonomie gebruik gemaakt.

Meest verregaand is het examenreglement van de U.I.A. Daarin wordt met geen woord nog gesproken over mondeling of schriftelijk examineren (129). Dit betekent dat de Raad van Beheer aan de departementen, examencommissies eventueel de examinatoren op dit punt de vrije hand laat. Wij hebben in ons onderzoek geen enkel juridisch argument ontdekt dat zich hiertegen zou verzetten.

Gent gaat terug op een beslissing van de Raad van Beheer van 11 juli 1973. Dat van de K.U. Leuven draagt als datum 15 maart 1976, dat van de U.I. Antwerpen 11 mei 1977, van de V.U. Brussel 15 december 1981. De meeste reglementen zijn sindsdien in onderdelen gewijzigd.

(126) De reglementen van de K.U. Leuven (art. 14, 3e lid) en van de V.U. Brussel, (art. 22) spreken daarbij van «redenen van fysieke of psychische aard».

(127) Het Leuvense reglement wordt in de praktijk ook zo toegepast. De tekst spreekt van een «toestemming om examens schriftelijk af te leggen». Voor de V.U.B. luidt het «over de leerstof van één of meerdere cursussen». Ook het arrest Bracke geeft aan het reglement voor de examencommissies van de Staat, dat spreekt van «één of verscheidene delen van het examen» (art. 24, 2e lid), een ruime interpretatie : «een of meer of alle examens» (nr. 2 in het arrest).

(128) K.B. 12 juni 1970, art. 24, 2e lid.

(129) Bijzondere bepalingen i.v.m. o.m. de verdediging van een doctoraal proefschrift, waar ook in de wet aparte voorschriften voor bestaan blijven buiten beschouwing.

Artikel 14 van het sinds 1976 aan de K.U. Leuven geldende reglement zegt :

«De examens worden, behoudens andersluidende wettelijke bepalingen, mondeling afgenomen, met een schriftelijke voorbereiding van ten minste twintig minuten. De student mag van de voorbereiding afzien.

Indien de aard van het vak zulks toelaat, kan de examencommissie, na een gemotiveerd verzoek van de examinerator of van de betrokken studenten, in te dienen bij de voorzitter van de examencommissie voor de definitieve opstelling van de examenregeling, beslissen bepaalde examens of delen van examens schriftelijk te organiseren. Zij neemt die beslissing slechts na advies te hebben ingewonnen bij de bevoegde onderwijscommissie. Zij bepaalt dan ook of de deelneming aan die schriftelijke examens verplicht is of niet.

Om redenen van fysieke of psychische aard kan een student, mits hij er voor de opening van de examenperiode om verzoekt, van de voorzitter van de examencommissie de toestemming krijgen om examens schriftelijk af te leggen».

Uit deze bepaling spreekt, in overeenstemming met de traditie, een onmiskenbare voorkeur voor het mondeling examen. Toch is er o.i. in het met voorzorgen en restricties overladen tweede lid niets te lezen waaruit moet worden afgeleid dat de aldus voor bepaalde vakken toegestane schriftelijke proeven principieel ook nog door een mondelinge proef moeten worden gevolgd. Of kan men daarvoor een argument vinden in de bepaling dat de examencommissie moet beslissen of de deelneming aan die schriftelijke examens al of niet verplicht is? Het argument zou dan kunnen zijn dat iedereen toch examen moet afleggen, mondeling namelijk, en dat het al of niet verplicht stellen enkel op een *bijkomende* schriftelijke proef betrekking kan hebben. De Leuvense context met zijn in vele jaren enorme studentenaantallen — meerdere examineratoren kunnen zich «duizend-plussers» noemen — wijst in een heel andere richting. Om de last van het mondeling examineren enigszins te verlichten worden in diverse faculteiten schriftelijke examens georganiseerd met voor de studenten facultatieve deelname via inschrijving. Ook zegt de tekst dat beslist wordt «bepaalde examens of delen van examens», dus ook een volledig examen schriftelijk te organiseren. Voor het overige moet de aanvraag gemotiveerd zijn, maar niet noodzakelijk vanuit de aard van het vak. Het motief is veelal zoals gezegd examenoverlast in hoofde van de examinerator. De aard van het vak moet een schriftelijk examen wel toelaten.

Op één punt is wel een aarzeling mogelijk. Het gaat om «bepaalde examens of delen van examens». Betekent dat impliciet enkele maar niet alle examens voor een bepaald studiejaar? In dat geval zouden per

jaar minstens enkele examens mondeling moeten blijven. De motivering zou dan kunnen zijn dat onderwijskundig een variatie in de examenvormen (mondeling, schriftelijk met open vragen, korte antwoordvragen, meerkeuzevragen) wenselijk zou zijn. Blijft de vraag of zo'n voorkeur op onderwijskundige gronden ook juridisch dwingend in de tekst is terug te vinden. Er blijft ook een andere verklaring mogelijk. Dat «bepaalde examens» niet noodzakelijk betekent «enkele, niet alle» is taalkundig een mogelijke lezing. Bemerkt dat, volgens het laatste lid van dat artikel de student ook toestemming kan krijgen om «examens» schriftelijk af te leggen, wat de facto evenwel ook gelezen wordt als «de examens, alle examens». «Bepaalde» examens zou dan kunnen betekenen dat de examencommissie in overeenstemming met de algemene teneur van het artikel telkens over afzonderlijke vakken moet beslissen, geen algemene maatregel kan nemen.

29. Het examenreglement voor de staatscommissies vereist een apart onderzoek o.m. omdat het in het arrest enigszins tot model en norm wordt verheven. Art. 24 van het K.B. van 12 juni 1970 luidt :

«De examinandi worden mondeling geëxamineerd behoudens andersluidende bepaling bij de wet voorgeschreven.

Zij mogen echter bij hun inschrijving vragen om schriftelijk en mondeling geëxamineerd te worden over één of verscheidene delen van het examen.

Elke examencommissie is bovendien gemachtigd om aan alle examinandi een schriftelijk examen op te leggen over één of verscheidene delen van het examen».

Het arrest Bracke vindt in deze tekst een argument voor de stelling dat bij elk examen over een bepaald vak een mondeling gedeelte verplicht is: «Het beginsel van de mondelinge ondervraging wordt bevestigd in het eerste lid van artikel 24. In het tweede lid wordt het schriftelijk examen op aanvraag van een bepaald student vermeld, terwijl in het derde lid de examencommissies «bovendien» gemachtigd worden aan alle examinandi schriftelijke examens op te leggen» (nr. 4 in het arrest). «Bovendien» wordt hier blijkbaar gelezen als: bovenop, nog bijkomend bij het mondeling examen, dat de regel is (130).

Het geciteerde artikel, gaat met uitzondering van enkele korte wijzigingen, terug op de reglementen van 1876 en 1890. In 1876 wordt het

(130) De uitdrukking «en outre» komt inderdaad in deze betekenis voor in de examenreglementen van de Rijksuniversiteiten van 1890, waar gezegd wordt dat de student mondeling wordt ondervraagd, maar niettemin mag vragen om *bovendien schriftelijk te worden geëxamineerd*; art. 6, M.B. 13 oktober 1890, *Pasin.*, 1890, 386 en 388. De uitdrukking komt niet voor in de parallelle reglementen voor de staatscommissies uit die tijd; zie voetnoot 131.

principe vermeld dat de examens mondeling zijn en de mogelijkheid voor de student om ook een schriftelijke proef te vragen. In 1890 wordt daaraan toegevoegd dat het de examencommissie vrijstaat om aan alle kandidaten een schriftelijke proef op te leggen over enkele of meerdere vakken die tot het examen behoren (131). In het reglement van 1930 blijft de tekst van 1890 ongewijzigd behouden (132). Op het niveau van deze oudere teksten gaat de in het arrest Bracke gegeven interpretatie o.i. op. Wij steunen daarbij vooral op het feit dat het mondeling examen afgenomen wordt door een collectief zetelende examencommissie waarvoor iedereen verschijnt (133), zodat niemand kan geacht worden te zijn vrijgesteld van de mondelinge ondervraging die in principe op alle vakken betrekking heeft (134).

Wil dit zeggen dat de grotendeels gelijklopende tekst van 1970 op dezelfde manier moet worden geïnterpreteerd? Ons intrigeren een drietal wijzigingen die van 1930 naar 1970 in de tekst zijn opgedoken. Vooreerst wordt de doorlopende tekst in drie alinea's opgesplitst. In de eerste alinea wordt de regel dat de examens mondeling zijn herschreven en van een restrictie voorzien. Tot in 1930 luidt het: «De examens worden mondeling afgenomen». Nu staat er «De examinandi worden mondeling geëxamineerd» (135) en daar wordt aan toegevoegd «behoudens andersluidende bepaling bij de wet voorgeschreven». Toevallige toelichting van het artikel? Of integendeel de weerspiegeling van een grondige evolutie die zich heeft voorgedaan?

30. Wij hebben in het omschrijven van het optreden van de voorzitter reeds een aanduiding gevonden van het feit dat in het reglement van 1970 voor het eerst de vooronderstelling van een collegiaal zetelende

(131) Art. 12, K.B. 13 oktober 1890, *Pasin.*, 1890, 392: «Les examens se font oralement; néanmoins les récipiendaires peuvent, en prenant inscription, demander à être examinés par écrit et oralement, sur toutes les matières ou sur une partie des matières de l'examen. Il est toujours loisible au jury d'imposer à tous les récipiendaires un examen écrit sur une ou plusieurs matières faisant partie de l'examen».

(132) Art. 12, K.B. 27 december 1930, *Pasin.*, 930, 912.

(133) Zie hoger nr. 12.

(134) Zie hoger nr. 9. Vermoedelijk werden aanvankelijk de geschreven antwoorden op het mondeling examen voorgelezen; voor de examencommissies van de Staat is deze regel evenwel niet uitdrukkelijk in de reglementen opgenomen. In hoever het in de praktijk zou zijn voorgekomen dat de studenten de facto niet meer mondeling werden ondervraagd — en dit ook vooraf wisten — over een vak waarover een schriftelijke proef was afgelegd, is ons niet bekend. Men lette er op dat aanvankelijk de bijkomende schriftelijke ondervraging op verzoek van de examinandus niet over een gedeelte, maar over de gehele examenstof handelde (K.B. 10 juni 1857, art. 30, *Pasin.*, 1857, 191).

(135) In de Franse versie «Les examens se font oralement» en «Les récipiendaires subissent leurs examens oralement».

examencommissie wordt verlaten (136). Een zeer belangrijk gegeven is nog te vinden in art. 23 van het reglement dat zegt: «Het examen is ingedeeld in evenveel delen als er cursussen, werkzaamheden en oefeningen zijn die voorkomen in het officiële programma van de universiteit of van de ermede gelijkgestelde inrichting die door de examinandus op zijn inschrijvingsformulier is vermeld». En art. 25 schrijft voor dat voor elk deel van het examen aan de examinandus een beoordelingscijfer van ten hoogste 20 punten wordt toegekend. Dit betekent dat men onbetwistbaar is overgestapt naar een gefragmenteerde in afzonderlijke cijfers weergegeven beoordeling vertrekkend vanuit een examenverloop dat zich tegenover individuele docenten afspeelt. In dit licht krijgen de detailwijzigingen aan het tussen vermelde artikelen in liggende art. 24 over het mondeling examineren wellicht een bijzondere betekenis. Wij stellen volgende lezing voor.

Aan de regel dat mondeling geëxamineerd wordt is een restrictie toegevoegd: tenzij de wet anders bepaalt. Deze restrictie was in de oudere versies van het reglement minder streng vereist (137), omdat altijd nog een mondelinge ondervraging over het geheel volgde, ook wanneer voor sommige gedeelten in de wet een schriftelijke proef zou zijn voorgeschreven. De examens zijn op die manier in hun geheel altijd mondeling geweest: «Les examens se font oralement». Nu wordt aansluitend bij het art. 23 niet meer gesproken van «het examen» als een afsluitende mondelinge proef over het geheel van de vakken. De eindbeoordeling van «het examen» over alle vakken in een bepaald jaar of voor een bepaalde graad wordt bereikt door het samenvoegen van beoordelingen waarvoor de examinandi mondeling worden geëxamineerd, tenzij de wet het anders bepaalt. Voor een examengedeelte in de zin van art. 23 van het reglement kan de wet voorschrijven dat het om een schriftelijke proef zal gaan (138). Dit is een eerste uitzondering op de regel dat mondeling geëxamineerd wordt. Een tweede uitzondering is reeds be-

(136) Zie nr. 11.

(137) Zie toch voetnoot 138.

(138) Zo schrijft art. 18 van de gecoördineerde wetten op het toekennen van de academische graden (gew. art. 18, K.B. 1 augustus 1969) voor dat bij het vak «opstellen van notariële akten» de ondervraging zowel mondeling als schriftelijk gebeurt. Reeds in 1890 werd dit als een uitzondering op de regel van de mondelinge ondervraging vermeld in de examenreglementen van de rijksuniversiteiten; art. 7 (Gent) en art. 6 (Luik), M.B. 12 oktober 1890, *Pasin.*, 1890, 387 en 389. Wij hadden hier spontaan ook gedacht aan de licentieverhandelingen waarvan de wet zegt dat ze worden «ingediend»; art. 16, § 1, 3e lid en art. 20, 4e lid van de gecoördineerde wetten op het toekennen van de academische graden (art. 16 gew. door art. 2, K.B. van 10 september 1968). Dit in tegenstelling met de bepalingen over het doctoraal proefschrift, dat «ingediend» en «in het openbaar verdedigd» wordt (art. 22 bis, gecoördineerde wetten, gew. art. 5, K.B. 1 augustus 1969) een over het proefschrift van de aggregatie («ingediend» en «verdedigd voor de examencommissie», art. 33, gecoördineerde wetten). De Raad van State argumenteert echter dat ook voor de licentieverhandelingen een mondelinge verdediging principieel moet mogelijk zijn; zie voetnoot 117.

sproken. De student kan een bijkomende schriftelijke proef vragen. Naast de wet en in meer beperkte mate de student, kan nu de examencommissie nog voor een derde uitzondering zorgen: zij is *bovendien (en outre)* gemachtigd om aan alle examinandi een schriftelijk examen op te leggen over een of verscheidene delen van het examen.

Het gaat om examendelen in de zin van art. 23 en 25, examengedeeltes die afzonderlijk beoordeeld worden met een maximum van 20 punten. Er is geen ruimte om voor die examengedeeltes nog een waarderingscijfer vanuit een mondelinge proef toe te voegen. Er is in dit systeem geen reden om te beweren dat het opgelegde schriftelijk examen voor dat examengedeelte op zich geen volledige beoordeling zou geven. Wij lezen het in 1970 toegevoegde «bovendien» in een opeenvolging van uitzonderingen op de regel dat mondeling wordt geëxamineerd. Dat «bovendien» zou betekenen «aan het mondeling toegevoegd», zou in de oude reglementen volkomen begrijpelijk geweest zijn. Maar het woord is juist nieuw in de tekst van 1970 met zijn innoverende omschrijving van zelfstandige examengedeeltes binnen het totale examen (139).

31. Het examenreglement van de R.U. Gent zoals dat voorlag in de zaak Bracke lijkt bij een eerste lezing in het tot hertoe geschetste beeld niet te passen.

«Artikel 9. De examens omvatten naast (een) mondeling(e) gedeelte(n) ook de bij wet of besluit of door de examencommissie opgelegde schriftelijke gedeeltes.

Iedere examinandus mag, wanneer hij daartoe ernstige redenen kan laten gelden, aan de voorzitter van de examencommissie de toelating vragen om, in plaats van het mondeling examen, een schriftelijk examen af te leggen, hetzij over de stof van een of meer cursussen, hetzij over de volledige examenstof».

In zijn verslag bij het arrest Bracke is de auditeur Borret van mening dat er «amper twijfel kan bestaan» over het feit dat de student op grond hiervan de kans moet krijgen een mondeling examen af te leggen. De eerste alinea laat enkel ruimte voor een volkomen mondeling examen, het principiële systeem, of voor een combinatie van mondeling en schriftelijk examen: «... *naast* een mondeling gedeelte *ook* ...

(139) Dat de examinandi op eigen verzoek alleen recht hebben op een bij het mondeling examen komende schriftelijke ondervraging, is o.i. ook geen argument om het hele artikel in die zin te interpreteren. Het is niet zo vreemd dat men aan individuele studenten niet, aan de examencommissie wel toestaat om het mondeling examen voor een bepaald vak volledig ter zijde te schuiven. Hoger (zie nr. 27) is gezegd dat het reglement van de examencommissie van de Staat hierin achterop blijft bij de universitaire examenreglementen. Maar ook de formulering in de reglementen van de K.U. Leuven en van de V.U.B. klinken restrictief.

schriftelijke gedeelten» (140). Het arrest treedt deze interpretatie impliciet bij. Er kan opnieuw, wanneer deze alinea zou moeten worden gelezen vanuit de oudere teksten en de vroegere examensituatie, niet betwijfeld worden dat het organiseren van een schriftelijke proef geen vrijstelling betekent van het verplicht verschijnen voor de voltallige examencommissie om er mondeling te worden ondervraagd in principe over de volledige examenstof. Maar wanneer men vertrekt vanuit het huidige gefragmenteerde examengebeuren was o.i. ook hier een andere lezing mogelijk, zij het niet dwingend.

32. Het reglement van de R.U. Gent herschrijft op zijn manier de traditionele formule: «De examens worden mondeling afgenomen». Het behoudt de oude aanhef: «De examens...» (141). Met examen is in de oudere teksten bedoeld: het examen voor de graad van kandidaat, licentiaat in ... Dit examen kan meestal in een eerste en een tweede gedeelte worden opgesplitst. Maar altijd gaat het om het geheel van de proeven die in een bepaald jaar moeten worden afgelegd (142). Dit is ook de betekenis van de term examen in het aan de hier besproken tekst onmiddellijk voorafgaande artikel 8 van het examenreglement van de R.U.G.: «Het examen over alle cursussen voor een bepaald studiejaar van een bepaalde discipline wordt voor gesloten verklaard onmiddellijk na de proclamatie van ...». Van alle dergelijke «examens» nu wordt gezegd dat zij een mondeling gedeelte of mondelinge gedeelten bevatten en daarnaast ook schriftelijke gedeelten als dit bij wet of besluit of door de examencommissie is opgelegd (143). Daarmee is de voorkeur voor variatie in de examenvormen, die uit het Leuvense reglement spreekt (144), hier tot een regel geworden. Bij de examenvormen voor een volledig jaar moet ook altijd een mondeling gedeelte voorkomen. Dit kan theoretisch bestaan in een gezamenlijke ondervraging door meerdere docenten (145) of in praktijk bijna altijd in afzon-

(140) J. BORRET, Verslag bij het Arrest Bracke (vn. 2), blz. 6 (niet gepubliceerd).

(141) Het examenreglement voor de staatscommissies herschrijft de zinsnede volledig: «de examinandi worden mondeling geëxamineerd behoudens ...», zie hoger nr. 29.

(142) Zie nu nog in de gecoördineerde wetten op het toekennen van de academische graden de aanhef van de artikelen die de vakken opsommen: «Het examen voor de graad van ... omvat volgende vakken: ...» (art. 15-33); zie ook art. 36 en daarover R.v.St., 13 oktober 1983, De Leye, nr. 23.572, niet gepubliceerd, nr. 4.1 in het arrest.

(143) De uitzonderingen op de regel van de mondelinge ondervraging worden hier dus in eenzelfde zinsnede vermeld. In het reglement van de staatscommissies is er een aparte alinea om de examencommissies te machtigen tot schriftelijke examens over een bepaald gedeelte over te gaan; zie hoger nr. 29-30.

(144) Zie nr. 28 in fine.

(145) Zie art. 10, 1e lid: «De examens worden afgelegd voor een of meer leden van de examencommissie» en art. 11 dat de examinandus het recht geeft om de aanwezigheid van twee of meer commissieleden te vragen. Men kan ook denken aan de examens voor de graad van doctor met verdediging van een proefschrift, maar daarover bestaan afzonderlijke regle-

derlijke ondervragingen en dus meerdere mondelinge gedeelten. Het «examengedeelte» krijgt dan ongeveer eenzelfde betekenis als in art. 23 en 25 van het K.B. van 12 juni 1970 tot regeling van de inrichting en de werking van de examencommissies van de Staat: elk afzonderlijk onderdeel waarvoor een beoordelingscijfer van ten hoogste twintig punten wordt toegekend (146).

33. De door ons voorgestelde lezing van art. 9 in het examenreglement van de R.U. Gent, stemt overeen met de door de R.U. Gent in de zaak Bracke verdedigde interpretatie. Zo gelezen was er ook aan de R.U. Gent geen algemene verplichting om bij elk examen over een bepaald vak in een mondeling gedeelte te voorzien. Dan nog blijft de uitspraak in de zaak Bracke verantwoord omdat in de concrete examenregeling was bepaald dat er een schriftelijk en een mondeling gedeelte was, en uit het dossier onvoldoende bleek dat deze laatste mogelijkheid op een regelmatige manier ingetrokken zou zijn geweest (nr. 6 in het arrest, in fine).

Tegen deze achtergrond komt wel de vraag op waarom het arrest Bracke zo sterk veralgemeent, nu een veel dichter bij de concrete feiten blijvende benadering een afdoende rechtsbescherming had kunnen bieden. We zien er de manifestatie in van een beleidsoptie, een doorgedreven wil om rechtsbescherming in examensituaties te garanderen (147). Men kan hopen dat de Raad van State, zonder daarom van zijn beleid af te wijken, zijn argumentatie zal preciseren en waar nodig de gepaste correcties zal weten aan te brengen.

34. De ontleding van de examenreglementen voor de examencommissies van de Staat en van de R.U. Gent brengt ons tot een beschouwing van methodologische aard omtrent de waarde van het historisch argument. De hele doctrine van het arrest Bracke is gebouwd op wat het als «de traditie» in examenaangelegenheden aanziet. Wat de interpretatie van de wet betreft menen wij te hebben aangetoond dat een beroep op de gebruikelijke interpretatiemiddelen (opzoeken van het motief voor de wetwijziging, toelichting daarbij vanuit de parlementaire voorbereiding) toelaat in deze traditie een betekenisvolle wending te ontdekken die aan de aandacht van de Raad van State was ontsnapt. Belang-

menten.

(146) Uit de formulering zou men kunnen afleiden dat een mondelinge proef over één vak volstaat. Maar misschien is de vermelding «een mondeling gedeelte» eerder te begrijpen vanuit het in vorige voetnoot vermelde minstens theoretisch voortleven van het collegiaal examineren over meerdere vakken ineens.

(147) Zie onder nr. 1 de opeenvolgende arresten in deze lijn.

rijk is hier het overstappen van staatscommissies naar universitaire examencommissies met grote autonomie en eigen examenreglementen.

Wat de examenreglementen betreft stelt men vast dat de huidige teksten zeer dicht aansluiten bij de teksten uit de vorige eeuw. Eerst een doorgedreven onderzoek brengt de betekenis aan het licht van ogenschijnlijk onbeduidende detailwijzigingen. Zo gaan deze oude teksten op vandaag een nieuw leven leiden, wat een dubbele lezing mogelijk maakt. Dit fenomeen van de dubbele lezing, *duplex interpretatio* is bv. voor wie zich met de studie van het Romeinse recht inlaat een goede bekende. De teksten van de klassieke juristen uit de eerste eeuwen van de keizertijd zijn in de Digesten van Justinianus (a° 533) fragmentair bewaard, niet als historische archiefstukken, maar als geldende wetteksten. Daarom hebben ze min of meer grote wijzigingen ondergaan — interpolaties genoemd — wijzigingen die van groot belang zijn voor een reconstructie van het rechtsleven in de tijd van Justinianus (148). Dit is ten slotte niet meer dan een bijzondere toepassing van een in de hedendaagse geesteswetenschappen algemeen verspreid inzicht omtrent het belang van tekst en context bij het «lezen». Een interpretatie van genoemde examenreglementen vanuit de traditie, zonder voldoende aandacht voor hun verbondenheid met het hedendaagse examengebeuren leidt tot een verengende interpretatie die schijnbaar het gewicht van een historisch argument met zich heeft. We hebben vastgesteld dat op dit punt de Raad van State — ten slotte ook geen instelling voor historisch onderzoek — niet alle consequenties heeft gezien van het verdwijnen van het collegiaal examineren en het daarmee samengaand fragmenteren van het examengebeuren.

Anderzijds heeft de Raad wel degelijk oog gehad voor de massale toename van de studentenaantallen en in het licht daarvan een gelukkige transpositie gemaakt van de regel van de openbaarheid. Men kan het betreuren dat op het punt van het mondeling karakter van het examen een ongelukkig beroep op het historisch argument een meer vitale interpretatie heeft in de weg gestaan.

35. Het arrest Bracke heeft een bepaalde en inderdaad mogelijke lezing van het Gentse examenreglement tot de ware lezing geconsacreerd. Dit is aan de R.U. Gent niet zonder gevolgen gebleven. In de studiegidsen van 1982-83 verschijnt een aangepaste versie van het art. 9. De

(148) Cfr. R. FEENSTRA, «Interpretatio multiplex». *Een beschouwing over de zogenoemde crisis van het Romeinse Recht*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden, op vrijdag 20 maart 1953. Tjeenk Willink, Zwolle 1953.

twee alinea's worden paragrafen en daaraan wordt een derde paragraaf toegevoegd :

«§ 3. Ingeval van beslissing door de examencommissie tot het opleggen van een aan het mondeling examen voorafgaande schriftelijke ondervraging kan de examinerende de examinandus ontslaan van een mondelinge ondervraging over dezelfde stof. Iedere examinandus moet evenwel de gelegenheid geboden worden achteraf nog mondeling examen af te leggen. Met dit doel moeten hem tijdig, d.w.z. voor de beraadslaging, de hem toegekende examencijfers voor het schriftelijk gedeelte ter kennis gebracht worden».

Zo wordt de door de Raad van State aangenomen interpretatie van het artikel 9 maar ook de wat we genoemd hebben bijgaande constructie over het meedelen van de punten voor de beraadslaging in het reglement geïncorporeerd.

Het examenreglement van de V.U. Brussel van 15 december 1981, gaat iets minder ver. Toch is de invloed van het arrest Bracke van 13 mei 1980 ook hier duidelijk merkbaar in art. 20 :

«De examens worden in beginsel mondeling afgenomen. Tot een schriftelijk examen over het geheel of een deel van de materie kan door de examencommissie worden beslist, op voorstel van de titularis of op verzoek van de studenten.

De studenten behouden evenwel onverminderd het recht om daarna nog een mondeling examen over dezelfde materie af te leggen».

De wortels van deze teksten zijn niet de traditie en de oude reglementen, maar de doctrine van het arrest Bracke. Hier is een andere lezing mogelijk : aan de V.U.B. en aan de R.U.G. heeft de student op grond van het reglement het recht om over elke materie mondeling te worden ondervraagd.

Uit het reglement van de V.U.B. en uit de aanpassing van het Gentse reglement blijkt hoe de rechtspraak van de Raad van State op dit punt een zwaar impact heeft op aan de gang zijnde onderwijskundige evoluties. Dit brengt ons tot twee laatste vragen. Wat met de onderwijskundige argumenten in deze discussie en hoe moeten we nu verder ?

V. DWINGENDE ONDERWIJSKUNDIGE ARGUMENTEN VOOR EEN VERPLICHT MONDELING EXAMEN OVER ELK VAK ?

36. Naast het feit dat de waarborg van de openbaarheid in beginsel geen moeilijkheden oplevert bij het mondeling examen ziet het arrest

Bracke nog een ander argument voor de principiële voorkeur van de wetgever voor het mondeling examen. Het citeert een uitspraak van de bevoegde minister tijdens de voorbereiding van de wet van 1835 :

«Dans quel but a-t-on établi un examen oral ? Dans l'intérêt de l'élève, car il est évident que les questions par écrit devraient suffire si l'élève avait répondu d'une manière satisfaisante. Mais il arrive que l'élève ne peut pas répondre à telle question posée par écrit, parce qu'il n'en a pas bien compris la portée : le professeur dans l'examen oral pose d'autres questions à l'élève de telle manière que si l'élève a réellement quelques connaissances, il puisse en faire preuve» (149).

Uit de parlementaire debatten wordt hier één inderdaad betekenisvolle verklaring naar voor gehaald (150). Maar er zou een rijke bloemlezing kunnen worden gemaakt van verklaringen die toch een veel meer gevarieerd beeld laten zien.

37. Het aangehaalde citaat is sprekend omdat het ook een sterk verspreide reflex verwoordt : «het mondeling examen is in het belang van de student», «het laat de student beter toe om zich te verdedigen en te laten zien wat hij kent».

Nu valt op dat met dit argument in het parlement evengoed de noodzaak van schriftelijke examens werd verdedigd wanneer men in 1857 wil teruggaan naar exclusief mondelinge examens (151). Deze onderwijskundige argumenten zijn niet doorslaggevend geweest. Om de examenzittijden te kunnen verkorten en vooral omwille van de vele fraudegevallen bij schriftelijke examens keert men grosso modo terug naar het regime van de Hollandse Tijd en daarvoor : de examens werden enkel mondeling afgenomen (152). Bij de voorbereiding van de wet van 20 mei 1876 komt het debat opnieuw aan de orde. Van een voorbereidende commissie wordt gezegd dat zij weg en weer geslingerd was tussen voor en tegen : «ballottée entre les avantages et les inconvénients de ce double mode d'examen (153). Het is een goede samenvatting van de

(149) *Pasin.*, 1835, 199, voetnoot 2; geciteerd in het arrest onder nr. 4.

(150) Het feit dat deze passage in de *Pasinomie* is overgenomen zal aan de keuze niet vreemd zijn.

(151) Cfr. *Parl. St.*, Senaat, 1856-57, nr. 42, blz. 206-207.

(152) Cfr. *Parl. St.*, Kamer, 1855-56, nr. 244; blz. 5; zie hoger nr. 5.

(153) *Par. St.*, Kamer, 1874-75, nr. 83, blz. 131. De rechtsfaculteiten waren tegenstander van het schriftelijk examen : «Dirigé par le désir d'obtenir de l'élève des réponses écrites brillantes, bien développées et complètes, le professeur était souvent entraîné à circonscrire ses demandes dans le cercle étroit des questions dites *d'examen*, dont le nombre était fort limité et qui étaient, par cela même, bien connues. Cet inconvénient était surtout sensible dans les épreuves juridiques : aussi toutes les facultés de droit ont-elles été unanimes à repousser l'examen écrit» (*Ibid.*).

houding van het parlement tussen 1849 en 1876. Om onderwijskundige redenen en in het belang van de student verkiezen velen een mondelinge én een schriftelijke proef. Vooral om praktische redenen wordt het schriftelijk examen achterwege gelaten.

Uiteindelijk wordt het onderwijskundig debat in het parlement stopgezet. Beslissen over de vorm van het examen behoort sinds 1876 tot de autonomie van de universiteiten. Dat historisch het mondeling examen primeert is dan ook maar een slap argument. Noch de verdere evolutie van het mondeling examen, noch het voortleven en verder ontwikkelen van het schriftelijk examen is in het parlement besproken. Die dingen hebben hun eigen geschiedenis en hun eigen argumenten.

38. Na 1876 heeft het steeds meer massale karakter van vele universitaire examens het mondeling examineren al maar moeilijker gemaakt. De professoren zijn afzonderlijk gaan ondervragen, wat uit het oogpunt van de rechtsbescherming tot een vrij bedenkelijke maar berustend aanvaarde oncontroleerbaarheid heeft geleid (154).

Anderzijds is de onderwijskunde meer bepaald de docemologie niet stil blijven staan. Het arrest Bracke gaat uit van de vaststelling dat iemands kennis, zijn intellectueel vermogen beoordelen in vele gevallen, zoniet in de meeste, subjectieve elementen insluit. Een waarborg tegen verkeerd beoordelen wordt daarom sinds 1835 gezocht in de openbaarheid van de examens. Een andere sindsdien grotendeels teruggedrongen waarborg lag in de collegiale beoordeling. Wetenschappelijk onderzoek heeft zich ondertussen ingelaten met de vereisten die aan elk examen kunnen worden gesteld. Examens dienen zo nauwkeurig mogelijk te meten wat ze moeten meten: ze moeten representatief zijn voor de doelstellingen. Om betrouwbaar te zijn moeten de omstandigheden voor het examen voor alle studenten in de mate van het mogelijke gelijk zijn (standaardisatie) en moet het subjectieve element in de beoordeling geminimaliseerd worden (objectiviteit). Bij het beslissen over slagen of niet slagen en bij het toekennen van graden moeten zoveel mogelijk constante normen worden behanteerd. Het examenverloop moet ook «doorzichtig» zijn voor de student die weet waaraan zich te houden (transparantie) (155). Deze laatste vereiste kan men wellicht ook verbinden met de door de wet gevraagde openbaarheid, d.i. een zekere mate van «doorzichtigheid» voor een breder publiek.

(154) Zie nr. 21.

(155) Zie hoger nr. 23.

Hoger hebben wij erop gewezen dat nu een omzetting moet gebeuren van deze onderwijskundige vereisten naar juridische normen. Onderwijskundige beginselen van behoorlijk examineren kunnen de basis worden voor het formuleren van enkele beginselen van behoorlijk bestuur of behoorlijk handelen in examensituaties (156).

39. De hedendaagse onderwijskunde heeft ondermeer geleid tot het op punt stellen van examens met meerkeuze-vragen (multiple-choice), met een hoge mate van standaardisatie en objectivering. Er zijn verder schriftelijke examens met korte antwoord-vragen, met open of essay-vragen, enz. Er zijn mondelinge examens zonder schriftelijke voorbereiding, mondelinge examens met schriftelijke voorbereiding op een te voeren dialoog, «mondelinge» examens met schriftelijke voorbereiding van antwoorden die nadien worden voorgelezen aan een enkel minimaal tussenkomend examinerator, «mondelinge» examens met schriftelijke voorbereiding van de antwoorden die daarna ter lezing worden aangeboden aan de examinerator, die eventueel nog een verduidelijking kan vragen, enz.

Het kan hier niet de bedoeling zijn om één bepaalde examenvorm naar voor te schuiven. Als we het goed zien tendeeert ook de onderwijskunde niet naar één alleenzaligmakende examenvorm. Twee vaststellingen kunnen in het kader van de discussie in het arrest Bracke wel worden gedaan.

- Misschien niet vanuit alle, wel vanuit vele oogpunten kan een vorm van schriftelijk examen meer garanties bieden dan een vluchtig mondeling examen, wanneer het erom gaat op relatief korte tijd grote groepen studenten te examineren.
- Vooral lijkt het ons duidelijk dat uit het onderwijskundig debat is gebleken dat het schriftelijk examen, met het huidig mondeling examen vergeleken, een volwaardig examen kan zijn. Dit is o.i. een fundamentele constatacie waarmee ook het recht rekening dient te houden. Wij menen te hebben aangetoond dat de wet en ook een aantal examenreglementen op dit punt de ruimte laten om dit onderwijskundig gegeven te valoriseren. Er lijkt ook geen beginsel van behoorlijk bestuur of behoorlijk handelen te bestaan dat universitaire examencommissies zou verplichten om bij elk schriftelijk examen ook de keuze voor een mondeling examen open te laten (157).

(156) Zie nr. 23

(157) Zie over het recht van verdediging, nr. 24.

40. Dat het schriftelijk examen een volwaardig examen kan zijn belet niet dat op onderwijskundige gronden tegen deze examenvorm bezwaren worden aangebracht. De bedenking bijvoorbeeld dat het moeilijk kan zijn om briljant te antwoorden op standaardiseerde vragen. Er kunnen ook grote moeilijkheden opduiken vanuit de organisatie van het onderwijs en van de examens. In de vorige eeuw werden de verplichte schriftelijke examens afgeschaft omwille van massale fraude. Ook op vandaag ligt hier een bedreiging die het examen tot in zijn wezen kan aantasten. De verantwoordelijkheid van de docent is maximaal bij het mondeling examineren. Schriftelijk ondervragen kan al vlug tot modaliteiten leiden die van de docent een minimale, van het wetenschappelijk personeel een maximale inzet vragen. Een evolutie die bij universitaire overheden om meerdere redenen op grote omzichtigheid en zelfs wantrouwen kan worden onthaald.

Dit alles zijn overwegingen die kunnen meespelen bij het opmaken van het examenreglement. Nergens vinden wij daarin een argument voor de stelling dat bij elk vak een schriftelijk examen ook door een mondelinge proef zou moeten kunnen gevolgd worden.

VI. HOE NU VERDER ?

41. Naar aanleiding van de bespreking van een voorontwerp van wet tot wijziging van de wetgeving op het toekennen van de academische graden heeft een commissie onderwijsvernieuwing in de Vlaamse Inter-universitaire Raad in 1983 voorgesteld om op het hier besproken punt de wet te wijzigen. In art. 36 (158) zou uitdrukkelijk kunnen worden verklaard dat de examens «hetzij mondeling, hetzij schriftelijk» worden afgenomen. Dit is één weg om de onzekerheid omtrent betwistbare onderdelen in de rechtspraak van de Raad van State op te lossen.

Moeten de universiteiten in afwachting daarvan berusten in een evolutie die ze niet wenselijk achten, met het argument dat ze daartoe gedwongen worden door de Raad van State ? Dat is wat de Rijksuniversiteit Gent en de Vrije Universiteit Brussel gedaan hebben door hun reglementen in die zin te (her)schrijven.

Een brief van 29 juli 1983 van P. De Somer, in zijn hoedanigheid van voorzitter van de Vl.I.R., aan zijn mede-rectoren gaat ook in die richting, zij het voorzichtiger : «Het blijkt opportuun dat, in afwachting van een nieuwe formulering van artikel 36 van de gecoördineerde wetten op de academische graden, de universiteiten juridische betwistingen

over de geldigheid van de examens zouden voorkomen, door één van onderstaande examenmodaliteiten toe te passen om in regel te zijn met de letter, en vooral ook met de geest van de actuele wetgeving: 1. volledig mondeling examen, 2. een gedeelte schriftelijk examen gecombineerd met een mondeling gedeelte; 3. de organisatie van een uitsluitend schriftelijk examen mits men de student uitdrukkelijk of impliciet de mogelijkheid biedt om ter aanvulling of in de plaats daarvan mondeling ondervraagd te worden».

Dit standpunt van de Vl.I.R. werd aan de K.U. Leuven verspreid onder de dekanen en de voorzitters van de examencommissies met een begeleidend schrijven dd. 25 januari 1984 van de Voorzitter Studenten-aangelegenheden, dat in redelijkheid niet als een wijziging van het Leuvense examenreglement kan worden beschouwd. Het wordt noodzakelijk geacht dat alle examinatoren de examenmodaliteiten zoals afgesproken in de Vl.I.R.-werkgroep «onderwijsvernieuwing» zouden toepassen «teneinde betwistingen over de geldigheid van examens te voorkomen».

42. In wat voorafgaat hebben wij willen aantonen dat noch de letter noch de geest van de actuele wetgeving vragen dat bij elk schriftelijk examen ook een mondelinge ondervraging mogelijk zou zijn. Wij hebben naar onze mening soliede argumenten aangebracht voor de stelling dat de rechtspraak van de Raad van State, waar deze komt tot een principiële verplichting om mondeling te examineren onvoldoende gefundeerd is.

Onze studie brengt gegevens in het debat die voorheen niet onderzocht werden, noch door de Raad van State, noch door de universitaire instanties in hun reacties op de rechtspraak van de Raad van State. Dit brengt ons tot de conclusie dat het *niet opportuun* is om *ten allen prijze* een juridische betwisting over de geldigheid van de examens te willen voorkomen.

Voorgaande beschouwingen leggen in de discussie over de examenvorm de bal terug in het kamp van de universitaire bestuursverantwoordelijken en van de examencommissies. Als zij nu omwille van het arrest Bracke bv. systematisch zouden afzien van exclusief schriftelijke examens, dan breken zij zelf een ontwikkeling af die ze nochtans wenselijk of onvermijdelijk vinden.

Wij zouden wensen dat de universiteiten vanuit een goed begrepen opkomen voor hun autonomie, op dit ogenblik en op dit punt het been

stijfhouden (of weer gaan strekken) (159), niet uit misplaatste strijd lust of koppigheid, maar in het belang van het onderwijs en eigenlijk ook van het recht.

43. Kunnen de universiteiten dan tegen de Raad van State ingaan, zijn rechtspraak negeren? Ons inziens wel en zonder dat dit als een ondergraven van het gezag van de Raad van State of als een vorm van «burgerlijke ongehoorzaamheid» zou kunnen worden beschouwd. Een korte toelichting voor wie — eventueel als juridisch niet geschoolde lezer — door deze stelling wat onthutst zou zijn.

De ontwikkeling van het recht staat in belangrijke mate onder impuls van de rechtspraak. Anders dan de «wetgeving» in brede zin, die een bindende bron van recht is, wordt de rechtspraak wel eens een gezaghebbende bron genoemd. Dit betekent dat de uitspraak van een rechterlijke instantie wel bindend is voor het concrete geval waarover uitspraak wordt gedaan, voor alle andere gevallen evenwel richtinggevend kan zijn, maar geen regel is. Het is duidelijk dat de uitspraken van de hoogste rechtscolleges zoals het Hof van Cassatie en de Raad van State meer gezag zullen hebben dan het vonnis van een vrederechter.

Maar ook op het niveau van de hoogste rechtscolleges is de rechtsvorming aan evolutie onderworpen. Dit levend proces van rechterlijke rechtsvinding wordt begeleid door de rechtsleer. De genomen beslissingen worden op hun grondslagen getoetst en in een bredere context geplaatst. Eerst zo staat men ten volle in de grote traditie van de «praetorische» rechtsschepping. Het werk van de praetor in het oude Rome was inderdaad ook gedragen door een constante adviespraktijk van rechtsgeleerden. Aan deze inbreng van en samenspraak met de rechtsleer is des te meer behoefte naarmate de rechtspraak enerzijds komt tot een meer creatieve rechtsvinding, anderzijds het werk is van een rechtscollege dat, zoals de Raad van State bij vernietiging van administratieve handelingen in enige aanleg beslist.

Ons onderzoek biedt een bijzonder goede illustratie van wat bedoeld is. De rechtsbescherming in examensituaties was tot voor kort een bijna braakliggend terrein. Een vijftal arresten van de Raad van State hebben hier voor een doorbraak gezorgd. Er was bij ons nauwelijks enig voorbereidend werk gebeurd, noch in de rechtspraak, noch in de rechtsleer. De wetgeving bevat enkele tot dan toe sluimerende aankno-

(159) Heeft zelfs in een poging om een dialoog aan te gaan met het Europees Hof voor de Rechten van de Mens te Straatsburg bij een betwisting over de openbaarheid in tuchtzaken, het Hof van Cassatie niet het been stijf gehouden tot aan een tweede uitspraak van het Europees Hof? Zie P. LEMMENS, «*Het einde van de betwisting rond de openbaarheid van tuchtzaken*», noot onder Cass., 14 april 1983, *R.W.*, 1983-84, 86-87 (met verwijzing naar de antecedenten en o.m. de beschouwingen van procureur-generaal Dumon daaromtrent).

pingspunten, restanten van een verleden waarin de wetgever aan de rechtsbescherming in examensituaties en het normeren van het examenverloop grote zorg besteedde. Kan het dan verwonderen als de argumentatie in de eerste arresten op sommige punten onvoldoende uitgerijpt en uitgeklaard is? In deze omstandigheden is een soepele evolutie van de rechtspraak, aansluitend bij praktijk en rechtsleer, geen aanslag op de rechtszekerheid maar een hoogwaardige vorm van rechtsverfijning (160).

BESLUIT

44. Het arrest Bracke heeft velen doen opschrikken. Het laat zijn invloed gelden op het examenverloop aan de universiteiten.

We beschouwen de in het arrest gegeven transpositie van de wettelijke vereiste van openbaarheid naar het schriftelijk examen toe en bestaande uit een verplichting om de copijen ter inzage te houden, als een bijzonder waardevolle aanbreng en een blijvend steunpunt voor verdere evoluties.

Tegen de stelling dat bij elk schriftelijk examen over een bepaald vak minstens de mogelijkheid voor een mondelinge ondervraging moet worden geboden hebben wij fundamentele bezwaren aangebracht. Altijd naar onze mening is het toegelaten en zelfs beter om het arrest op dit punt niet te volgen. Onze argumentatie daarvoor ligt ter beoordeling van vakgenoten, van onderwijskundigen, van universitaire bestuursverantwoordelijken en examencommissies, uiteindelijk eventueel van magistraten en van de wetgever.

Wij zien dit oordeel met goed vertrouwen tegemoet.

(160) Zie over wijzigingen in de rechtspraak van de hoogste rechtscollages, procureur-generaal F. DUMON, «Over de rechtsstaat, *R. W.*, 1979-80, 290, voetnoot 28-29; ook H. BUCHNER, «Vertrauensschutz bei Aenderung der Rechtssprechung, Verfassungsrechtliches Gebot oder Hemnis der Rechtsfortbildung?», *Gedächtnisschrift für R. Dietz*, München 1973, 175-197.